

„І зрозумієте правду, й правда визволить вас“.
Єванг. від св. Йоана, Гл. VIII. 23.

КАТЕХИЗМ

УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНИКА.

ЧАСТЬ II.

Зложив Д. Державник.

„...Похвалім і ми по силі нашій нашими похвалами, нашого Учителя і Наставника, що довірив великих і дивних діл, Великого Царя нашої Землі, Володимира, внука старого Ігоря, а сина славного Святослава, котрі в свої літа як володарі мужністю і хоробрістю стали славними в многих краях та перемогами і кріпостю згадуються нині і прославляються. Бо не в малій і невідомій землі володіли, але в Руській, що є відома і прославлена по всіх кінцях світа...“

(Із „Слова“ Митрополита Іларіона).

ПЕРЕМИШЛЬ—ЛЬВІВ.

Накладом Кооперативи „Дружина“ у Львові.

З друкарні Поспішної в Перемишлі.

* * *

„О світло світлая і украсно украшена Земля Руськая! І многими красотами удивлена єси: озери многими удивлена єси, ріками і кладязьми місточестьними, горами крутими, холми високими, дубравами чистими, польми дивними, звірьми разлучними, птицами бешисленими, городи великими, сели дивними, виногради обителними, дома церковьними, і князьми грозними, бояри честними, вельможами многими! Всего єси ісполнена Земля Руськая, о правовірная віра християньская!...“
(Із „Слова о погибели Руськия Земли“)

„Хто України закоштує — той вже остатися в ній мусить, бо тягне вона кожного народу людину, як магнес залізо. Причиною того *genius loci*: що Україна положення своє має під веселим небом, в повітрі добрім, в землі так родючій, що кличе вона і всіх приваблює до себе. І сміло можу пристосувати слова Павла святого, взяті від Ісаї; ані око не бачило, ані ухо не чуло, ані в серце чоловіче не увійшло те, що Господь наготовив там в Україні тим, що Його люблять. І отся то прекрасна Україна покарана тепер за гріхи свої, і в пусті поля обернена через оспалість та недбальство наше. Причина того така сама, як в Содомі і Гоморі: велика обильність, в якій плавали і тучились люди українські, а нажерті стали противитись Господу. За що Бог, порушений гнівом на них за їх незносні і мерзкі поступки, знищив їх державу, і роскоші їх, а самих в неволю до рук поганських віддавши, обернув Україну на парусот літ до щенту в пустиню...“
(З твору „Дорога певна“ з р. 1590 римо-кат. єпископа київського Йосифа Верещинського).

„По похороні старого Хмелницького, любо то єще за живота старій Хмелницькій назначил Гетманом сина свого Юрія, але єднак нещасливая зайздросць або хтивость уряду тоє справила, же з старшини не один того собі зичил уряду, а не могучи явне з тим откритись і того явне доказовати, тоє умислили і намовили, яко молодого літи, Хмелницького, жеби от того уряду отмовлялся, здаючи оній. (З Літопису Самовидця).

Всі покою щире прагнуть
А не в єден гуж тягнуть;
Той на право той на ліво.
А всі браття: то-то диво!
Не маш любви, не маш згоди,
От Жовтої взявши Води.
През незгоду всі пропали.
Самі себе звоєвали!
Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати.

Не всім дано всеє знати
І річами керувати!
На корабель поглядімо,
Много людей полічимо.
Однак стирник сам керуєт,
Весь корабель управуєт.
Пчулка бідна матку маєт,
І оноє послушаєт.
Жалься, Боже, України,
Що не вкупі маєт сини.

(З вірші Гетьмана Івана Мазепи).

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.

Історію -- як-що дивитись на неї як на „учительку життя“ — треба мати у своїй крові, у своїй традиції і у своїй культурі. (В. Липинський).

Розділ І.

1. *Яке значіння має історія рідної державности?*

Історія рідної державности є головним джерелом національно-державницької свідомости і патріотизму. Вона повчає, як зродилась та розвивалась державницька ідея і в яких формах вона здійснювалась, що скріпляло її або ослаблювало; оцінює діла двигарів державної думки, славить їх заслуги, а картас діла шкідливі для державности. Тим самим з історії черпаємо державницький досвід і науку, як нам поступати при обновлюванню української державности.

2. *Як ділимо історію української державної ідеї?*

Історію української державної ідеї ділимо відповідно до форм, в яких вона здійснювалась: 1. Княжа доба (Князівство Київське і Королівство Галичини і Володимирії); 2. Гетьманщина; 3. Українська Держава 1918 р. Ті три доби є переплітані упадком української державности, але українська державна ідея ніколи не заникала; вона обявлялась чи то в формі автономних провінцій чужої держави, чи то в кривавих війнах проти ворогів, які силою підбивали Українську Землю і намагались винищити українську державну ідею.

Великий Чин родиться з великої Ідеї і туги за нею. (Зі старинної мудрости).

А). Княжа київська доба державности.

1. *На котрій території повстала Княжа Держава?*

Княжа Держава з головним містом Київом повстала більш-менш на нинішній національній українській території т. є на землях між ріками Дніпром, Припетію, Сяном, Дністром і Чорним Морем. За князя Володимира Великого, територія Української Держави поширилась на сході аж по Каспійське Море і Кавказ, а на заході — аж по ріку Вислу і поза Карпатські гори.

2. *Яку державницьку вартість представляло собою громадянство цієї території в починах княжої державности?*

Громадянство української території у своїй масі було хліборобсько-пастирське. Воно мало дуже слабкі спосібности організаційні. Чим далі на схід — ці спосібности організаційні маліли так, що тамошнє громадянство було анархічне і до організації нездатне. Цей анархізм — це вплив степо-

вих кочовиців, це „дух степу“, який від світанку української державності до нині дісорганізував і анархізував українське політичне життя.

3. *Хто зорганізував українські землі в державу?*

Осіле хліборобське населення стало продуцентом хліба. А продукція вимагає спокою, порядку, права і організації політичної, військової, державної. Не вмючи себе зорганізувати, бо „дух степу“ нищив всі почини організаційні, осіле населення було змушене погодитись на організацію свого краю Варягами. Варяги були войовничі, хоробрі і, як всі германські племена, мали великі здібности організаційні. Варяг Олег, при допомозі своїх лицарів-дружини, засів як перший князь на київському престолі і став політично організувати українські землі. Головними складниками державного життя були: князь і дружина. Їхні головні чинности державні: війна, слава, поширювання своєї влади на сусідні племена; їхні головні чесноти: сміливість і щедрість князя — хоробрість і вірність дружини-лицарів. Міжнародні взаємини нової держави: обмін товарами на головнім світовім ринку в Царгороді.

4. *Який був склад нової держави під оглядом національним?*

Держава складалася з двох чужих собі елементів: пануючого — германського і підданого — славянського. Перший звав себе „руський“ а свою мову „руською“ в протиставленні до „словінської“. З часом ті оба елементи зачали зливатись, так що князь і дружина вже в першій половині X. віку стали уживати мови „словінської“ замість германської (про що свідчить теж славянське ім'я князя Святослава) — а громадянство стало називатись „руським“ а свою державу „Землею Руською“.

5. *Як кріпилася організація державна?*

Перші князі Олег, Ігор і Святослав мечем об'єднували українські племена. Отже всі сили посвячували територіальному розвитку держави. Про внутрішню організацію вони мало дбали, бо, заняті воєнними походами, й часу на те не мали. Щойно князь Володимир Великий, на протязі свого 35-літнього володіння, не лиш мечем далі поширював територію держави — (зв'язавши також населення Буга і Сяну в одну національно-державну цілість з Київською Державою) але старався також іншими середниками державного устрою і ладу об'єднати великі простори українських земель. Він усунув всіх автономних князів, які стояли на чолі поодиноких племен за ціну данини для Київських Князів, і на їх місце посадив своїх синів. Наслідком цього вже в X. віці утвердилась в народі державницька засада, що на цілім просторі українських земель тільки рід (династія) князя Володимира має право до княжого престолу. Так отже

княжа династія була першим чинником, що вязав українські землі в державну цілість.

6. *Яке було значіння християнства в державнім будівництві?*

Українські племена були об'єднані механічно, а духово ще не зіллялися в цілість. Кожне плем'я мало своїх окремих богів і відмінні культи релігійні — ріжнилось релігією і культурою. Князь Володимир доконав діла, що має епохальне значіння не лиш в історії України, але й цілої східної Європи: Він прийняв християнство в грецьким обряді та в славянській мові і завів його обов'язково в цілій державі. З християнством пребагата византійська культура широкою струєю влилася на Україну і втягнула її в круг впливів византійсько-грецького світа. Так отже одна династія княжа, одна віра християнська і одна византійсько-українська культура були складниками того цементу, що державно і духово зєдинив всі українські племена в одну органічну цілість і утворив велику Українську Державу.

7. *Як зукраїнізував князь Володимир Великий княжу дружину?*

Двигарем Київської Держави була чужоплемінна варязська дружина, на якій опиралася княжа влада. Князь Володимир Великий допустив до своєї дружини найактивніших, найхоробріших і найвірніших з місцевого українського населення. Тим способом вирівналась та прірва, яка була між дружиною а місцевим населенням. Княжа дружина зукраїнізувалась, а князь Володимир, оперши свою владу на місцевих українських елементах, став першим національним українським князем. Нові державно-творчі, активні елементи, які виділились з пасивної української маси, творили провідну верству — аристократію.

8. *З яких верств складалося громадянство за Володимира Великого?*

Коли Українська Держава княжа уґрунтувалась і скріпилася, Український Народ поділився на такі верстви: 1. „Люди княжі“, себто княжа дружина. 2. „Люди церковні“, себто духовенство і ті люди, які церкві служили. 3. „Люди“, себто народня маса.

9. *Яка була роля княжої дружини?*

Княжа дружина (люди княжі) була найвища, правляча верства в державі. Її члени мали у своїх руках всі військові і цивільні уряди. В державних справах окрім князя мала голос тільки княжа дружина, очевидно, як князь хотів слухати її ради.

10. *Яку роль сповняло духовенство в розвою і закріпленню державного будівництва?*

Духовенство (люди церковні) сповняло працю нинішньої інтелігенції т. є було мозком держави і творцем державницької ідеології — духа нації. Монахи своєю ідеологічною працею в чернечім убожестві, своїм ідейним поривом аскетів, помагали матеріальному подвигу лицарів-дружинників, які творили владу, розбудовували державу і своїх ідейних учителів духовних піддержували матеріально і мечем боронили. Духовенство було зорганізоване в Церкві і своєю громадською проповіддю заступало нинішню пресу, отже формулувало прилюдну опінію, творило науку, літературу, інтерпретувало (толкувало) закони, лікувало і т. д.

11. *Яке було відношення між владою світською а владою духовною?*

Влада світська, влада державного меча, персоніфікована князем-монархом, визнавала моральний авторитет влади духовної, влади ідеології, персоніфікованої київським митрополитом, і своє право більшої матеріальної сили обмежувала правом Божим, християнською релігією. Влада духовна визнавала державний авторитет князя, що мав владу з ласки Божої. Отже побіч себе існували: авторитет матеріальної і авторитет моральної сили. А що першенство належиться духові, а не матерії, тож князь-монарх перший схиляв голову перед владою духа, владою Церкви. Нарід супроти обох влад керувався словами Христа: „Віддай боже Богові, а княже Князеві“.

12. *Як представлялась народня маса?*

Народня маса („люди“) ділились на людей свободних, півсвобідних і несвобідних. Свобідні ділились на міщан, („грозан“) і селян („смердів“). Міщани були представниками землі (краю). Селяни були повноправними і економічно вільними. Свобідний без маєтку і уряду звався „ізгой“. Свобідний, що наймався на роботу, або відробляв довг, був півсвобідний і звався „закуп“. Невільником („холопом“) ставав полонений у війні або проданий. Продати можна було довжника, що свого довгу не сплатив. Поневолити можна було закупа за крадіж або як він утік потайки від свого довжника, не відробивши довгу. Селянство не мало ніякої участі в управі держави і взагалі до державних справ не вмішувалось.

13. *Чому селянство не мало ніякої участі в управі державою?*

Селяни у всіх народів, хоч творили найчисленнішу верству народу, в цілій своїй масі активно не причинялись до державного будівництва і в управі утворених держав не брали участі. Тому і в історії держав мало що чуємо про широку масу простого народу. Таке було і на Україні. Селяни були противні державі по своїй вдачі. Поза своїм обійстям і полем, не хотіли знати світа. З власною громадою вязало селянина хіба бажання всіх громадян — не дозволити,

щоби якась сила зпоза громади рішала, що хтось в громаді має або не має права робити. Тому кожна громада хотіла бути самостійною, в собі замкненою державою. Ті „автономні“ громади треба було силою „примучувати“, проти їх волі лущити в державну організацію. Тому селянин ненавидів державну владу, і то тим більше, чим більше ця влада від нього якогось руху, напруження, податку і зовнішних завоювань вимагала. Внаслідок того селянство саме себе виключило від участі в управі державою. Але хто з пасивної маси селянської відзначався активністю, хоробрістю, вірністю для державности, персоніфікованої князем, то він зливався з лицарством. Такими саме активними селянськими елементами українізував князь Володимир Великий княжу дружину і ті активні, селянські елементи опісля стали українською правлячою верствою (аристократією).

14. Як скріпила Українська Держава свій авторитет на міжнародній арені?

За князювання Ярослава Мудрого Українська Держава досягла найвищого розвитку. На ці часи припадає найбільший зверхній блиск Києва і його міжнародного значіння. Бо повага Ярослава Мудрого, політична і особиста, на міжнародній арені політичній, була дуже велика. Українська Держава за Ярослава Мудрого вступила в династичні звязки майже зі всіма визначними династіями європейськими. Сам князь Ярослав був жонатий зі шведською королівною Іриною, донькою короля Оляфа, Ярославова дочка Ганна вийшла за французького короля Генриха I, друга дочка Єлисавета — за норвежського королевича, Гаральда Сміливого, третя дочка Анастасія — за угорського короля, Андрія I, Ярославів син Всеволод оженився з византійською царівною, син Володимир — з польською княжною, син Святослав — з сестрою Трієрського єпископа Бурхарда. Ці династичні, а вслід за ними і союзні та політичні звязки з європейськими династіями піднесли високо значіння і авторитет Української Держави в цілій Європі. Князь Ярослав відчував ту світлість і силу своєї династії і держави та у свідомості того почав снувати горді мрії про дальше поширення української імперії під володінням своєї династії. Тоді саме між українськими державниками-лицарями зродилась українська месіянстична ідея „Святої Руси“, що була висловом почуття національної самоповаги, національної чести, національної гордості, виявлених в великім творчім пориві кн. Ярослава Мудрого і його дружини для здобуття для своєї нації окремого, Богом і людьми оправданого, місця на світі. І не була це національна мегальоманія. Це була ідея національного післанництва, обмеженого релігією і політичною культурою, це був месіанізм, якого прояви бачимо в Біблії (месіанізм Ізраїля), в Греків та Римлян, і взагалі у всіх європейських культурних народів.

15. Які ще інші акти піднесли могутість і велич української державності?

Перші володарі України поклали основи матеріальній культурі України і беззастанно її розбудовували. На багатій матеріальній культурі розцвіла опісля духова культура. Побіч хліборобства на золотодайній, пшеничній, українській землі, розвинулась торгівля. Експорт продуктів хліборобства на світовий ринок Царгороду і імпорт византійської індустрії на Україну, були під ревною опікою українських володарів. Наслідком того Україна була контрагентом найстаршої східно-європейської умови торговельної з найкультурнішою і наймогутнішою тоді державою, Византією. Перший київський князь Олег мечем приневолив Византію заключити в 911 р. цю торговельно-політичну умову, яка є найдавнішою пам'яткою міжнародного права у східній Європі. Київ став найбільшим торговельним містом східної Європи, бо був осередком торгівлі не лиш між поодинокими країями Європи, але також між Європою і Азією. Кияни торгували з цілим тодішнім світом. Обїздили західну і північну Європу, Грецію, краї за Каспійським морем аж до Багдаду. Возили туди свій товар і привозили чужий. Зі всіх тих земель купці приїздили до Києва, продавали свій і купували місцевий, чи привезений з іншої сторони світа. Торгівля давала Киянам, князям і їх дружині великанські зиски. В Києві громадились великанські багатства. Щоби торгівля цвила, щоби це жерело багатства Киян не висихало, треба було забезпечити шляхи, якими свої і чужі купці возили товар та гроші. А шлях найліпше мож було обезпечити, беручи в свої руки головні городи на тім шляху. Тому київські князі підбивали або цілі племена, що жили на торговельних шляхах, або їх городи, що були на шляхах. Тут удержували свої гарнізони, звязуючи їх з українською державою. Це були українські кольонії. — Князь Ярослав Мудрий у внутрішній політиці полишив пам'ятку великого державницького значіння і разом свідоцтво своїх великих здібностей державно-адміністраційних. Є це кодекс законів „Руська Правда“ — найстарший східно-європейський збірник законів. Він теж упорядкував адміністрацію держави, а зокрема справу податкову, охороняючи тим населення від здиств і зловживань княжих урядовців.

16. Котрі князі київські найбільше заслужились для української державності?

Князі Володимир Великий і його син Ярослав Мудрий найбільше заслужились як будівничі державницької культури. Бо коли їх попередники князі Олег і Святослав воєнну славу мали на оці і підбоями розширювали границі держави, то Володимир Великий і Ярослав Мудрий найбільше уваги присвятили культурному розвоєви держави. Їхня діяльність під тим оглядом творить одну гармонійну цілість. Ярослав будував на основах, які положив його батько Володимир. Літописець найкраще схарактеризував цю діяльність обох князів тими словами: „Отак як один чоловік землю пооре, а другий посіє, а інші жнуть і споживають в достатку — так було і за кн. Ярослава. Батько його Володимир орав землю і зробив її мягкою — хрещенням землю просвітив, а Ярослав засіяв книжними словами серця вірних людей, а ми пожинаємо, користаючи з книжної науки“. — З цєю культурною діяльністю обох князів лущиться їх воєнно-політична діяльність великого національно-державного значіння. Вони оба силою усунули все те, що стояло на дорозі до обєднання українських земель. І цей державницький обовязок виконали безоглядно, бо цього вичаг державницький резон. „*Salus rei publicae suprema lex esto*“ (Добро держава є найвищим законом) — було їх девізою. Як треба було, то і „мечем та огнем“ обєднували українські землі і, доконавши цього, через близько сотку літ держали українські племена в одній державній адміністрації. Якби вони цього не були доконали, то замість Українського Народу, ми нині малиб нарід Полян, нарід Деревлян, нарід Дулібів і інші. З кожним племенем булоби ста-

лося це, що сталося з одним німецьким племенем, з якого через окрему державність зробилася окрема нація Нідерляндців. — Володимир Великий і Ярослав Мудрий прикрасив Київ монументами, будівлями, з яких до нині лишилися руїни Десятинної Церкви, катедральна Церков св. Софії і руїни „Золотих Воріт“. Церков св. Софії є величавою пам'яткою Ярославових часів і взагалі найбільш розкішною і славною пам'яткою тодішнього будівництва на Україні, а разом одним з найславніших останків византийського мистецтва на цілм світі. На місці славної перемоги над Печенігами, поставив князь Ярослав Мудрий муровану браму, з церквою Благовіщення зверху, побитою золоченою бляхою. Це славні в українській історії „Золоті Ворота“.

17. Яка була доля української державности по смерті Ярослава Мудрого?

Часи князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого — це „золотий вік“ української державности, тому історія слушно назвала першого „Великим“ а другого „Мудрим“. По смерті Ярослава зачинається упадок Української Держави. Ярослав, умираючи в р. 1054, віддав державу династії, установляючи право сеніорату (старшинства) т. є найстарший князь мав бути „великим князем“ зі столицею в Києві і з неозначеною близьче владою („в місці батька“) над іншими князями, котрі по старшинстві володіли в волостях (від наймолодших до найстарших), змінюючи ці волости, коли якась волость старша опорожнилась через смерть князя. Цей династичний принцип мав бути одною з тих головних сил, що піддержували ідею державної єдності: Князі, переходячи з одної волости (молодшої) до другої (старшої), кружили довкола великокняжого престолу, мов планети довкола сонця. Але державність терпіла через те, що князі по старшинству кочували собі зі своїми дружинами з одного княжого столу на другий, не зв'язуючись нічим з громадянством. Не у всіх князів була і відповідна політична культура — тому вкортці право старшинства перемінилось в право сильнішого, яке витворило хаос в державі. На княжій соймї в Любечі 1097 р. прийнято принцип вітчизнності, замість принципу старшинства. Наслідком того князі перестали бути кочовими адміністраторами земель і племен — вони осіли у своїх землях і зробили свої землі дідовими у своїх родах, а не так як досі — спільним володінням цілого роду Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Цей принцип вітчизнності, при великій плодотворності княжих родин, поділив всі волости на багато князівств, бо князь ділив свою державу, як нині хлібороб ділить свою землю між синів. Право вітчизнності розбило одноцільність династії і витворило в кожній землі свою династію. Так одноцільна держава Володимира Великого і Ярослава Мудрого розбилась на безліч більших і менших князівств, які безнастанно воювали зі собою, прикликаючи собі на поміч чужі сили половецькі. Отже коли зі смертю Ярослава Мудрого, нестало єдиновладдя, зачався розклад української державности.

18. Як довго трівав розклад княжої державности київської?

Розклад княжої державности київської трівав близько 200 літ. На протязі цього часу блестять тільки імена двох великих князів київських, що піддержували традицію державности часів Ярослава Мудрого. Великий князь Володимир Мономах об'єднав ³ і українських земель під владою свого великокняжого скиптра і створив велику і сильну державу, яка з повним успіхом звела тяжку боротьбу зі степовими половецькими ордами. Також міжнародне політичне значіння Української Держави стало таким, яким було за Ярослава Мудрого, бо на династичні зв'язки клан Володимир Мономах велику вагу. Будучи сам вником византийського цесаря Мономаха, а зятем англійського короля Гаральда, через супружжя своїх синів та дочок посвоячився зі всіми визначними європейськими династіями, У внутрішній політиці реформа законів і усунення соціальних кривд зробило його ім'я дуже популярним між широкими масами народними. По нім сів на київський престол його

син Мстислав I. Це був останній великий князь, якого інші князі шанували і якого ім'я мало європейську політичну вартість. Родинні зв'язки його були також широкі, як жадного пізнішого князя київського (сам був жонатий із шведською королівною, дочки віддав у Швецію, Данію і Грецію). По його смерті (княжив від 1125—1132) Київ як державний осередок паде що раз низче. Від р. 1146 до 1246 в Києві княжило 24 князів за 47 наворотами. Вісім князів княжило по 2 рази, 5 по 3 рази, один 7 разів. Це є доказом, які боротьби зводились за Київ. Але побідник, засівши на великокняжій престолі, не мав ні сили ні поваги вдержатись на ній. Його вкортці скидав інший „побідник“.

19. Якого внутрішнього ворога збудив розклад державності київської?

Княжі межиусобиці і степові орди: половецькі а пізніше татарські, розбудили і внутрішнього ворога — громадянство. Найнизча і найчисленніша верства народу була ворогом всякої державності. Чим більша держава і чим більше опановує народне життя, тим вона селу осоружнійша. А що без князя нарід тоді не вмів жити, то кожна громада воліла мати князика у себе дома, ніж князя далеко, н.пр. в Чернигові чи Києві. Це причинилося до ослаблення княжої влади. Коли давніший князь з дружиною мав владу над громадянством, то тепер громадянство здобувас владу над князем. Органом тої влади над князем є віче, т. є збір народній: в ній можуть бути всі свободні люди, з міста і з цілої землі, хто хоче прийти на віче. На вічах випливали на верх демагогічні, руйнні, недержавницькі елементи, яких цілло було — знівечення княжої влади. Так отже князь був зданий на ласку і неласку народу, а цей нарід був противником всякої великої, сильної державності. Ось чому, замість йти добровільно під руку великого князя київського, не лиш князятя ріжних волостей, але й самі волости відсакували від Києва.

20. Які були дальші наслідки партікуляризму (політичного роздроблення) на Україні?

З ослабленням княжої влади, настунила внутрішня дісорганізація під оглядом соціальним. Правляча верства боярська, що кермувала вічем і князем, необмежена княжою владою, під опікою держави, громадила в своїх руках величезні посілості і багатіла коштом селян, які ізза тяжких економічних відносин тратили не тільки майно, але і особисту свободу. Це дісорганізувало українську державність. Цю дісорганізацію використовували північні колонії Української Держави. А саме в финських землях на Поволжю, колишні колонії і купецькі експозитури Української Держави, заслонені від нападів степових кочевиків, вирости в сильну державу, яка стала грізною для київської держави. Юрій Довгорукий підбив Київ і через 2 роки (1155—1157) звав себе „великим князем київським“. Його син Андрій Боголюбський 1169 р. здобув Київ і рабував його через 2 дні. Цю грабіж літописець описує так: „Грабили Поділ і Гору; і монастирі і Софію і Десятинну Богородицю. І не було милосердя нікому, нізвідки. Церкви горіли, християн убивали, інших брали в неволю. Церкви обдирали з ікон, книг, риз. І дзвони всі позабирали“. А. Боголюбський тільки одну ціль мав — вирізати мешканців Києва, а саме місто зрабувати і зруйнувати. Вже і передтим не раз здобували князі Київ, але на те, щоб в ній панувати. Андрій Боголюбський тільки з ненависти по варварськи знищив Київ, бо ненавидів з молодечих літ Україну. Дика північ подала руку дикому сходови, бо ослабленням українських земель підготувала побіду Татарам. З нападом Татарів, паде українська державність в Києві.

Як світло місяця є рефлексом світла сонця, так знання будучності є рефлексом знання минувшини. (А. Камінський).

Б). Галицька княжа доба державности.

1. Де знайшла захист українська державність по упадку Києва?

Як розпочався розклад української державности в Києві, українська державницька думка знайшла собі захист в Галичі. Тут, у племен Західної України, було більше державного духа, мабуть тому, що вони були подальше від розкладового впливу степового. Дві династії, бічні галузі київської, були в Галичі двигарами української державности: Ростиславичі і Романовичі. Князі Ростиславичі вели політику згідну і одноцілну і тому Галицька Держава була добре зорганізована і вкортці дійшла до величного розцвіту, особливо за князя Осмомисла, котрого влада сягала від Вислока, Сяну і Сандомира по Дунай і Чорне Море. З гордістю славить „Слово о полку Ігоревім“ цього князя: „Галицький Осмомисле Ярославе! Високо ти сидиш на своїм золотокованім столі, підперши угорські гори своїми залізними полками; заступивши дорогу королеви, зачинивши Дунаю ворота; радячи суди на Дунаю! Гроза твоя по землях тече. Ти відчиняєш ворота київські. Стріляєш з батьківського стола султанів по далеких землях!“ Взагалі Ярослав Осмомисл належить до найвизначніших постатей княжих.

2. Які небезпеки стрічала українська державність в Галичі у своїм розвою?

Зовнішні небезпеки української державности в Галичі були менші, як небезпеки внутрішні, які грозили державности зі сторони більшости галицького боярства. Верховоди цього боярства, по прикладу мадярських і польських магнатів, розсівшись на урожайних землях, прийшли до великої сили і бажали цілу державну владу мати у своїх руках. Тому старались владу князя обмежити як найвузче. Навіть Ярослав Осмомисл мав багато клопотів з боярською олігархією. По його смерті бояри умисно хотіли перекидати князями, щоби у своїх руках держати всю владу. Ті внутрішні непокої довели до того, що в Галичі на якийсь час на „золотокованім престолі“ Ярослава Осмомисла засів Андрій, син угорського короля Белі III. Ця подія збудила державницьку совість цілої України, бо не бувало ще, щоб на українським престолі засів коли володар не з українського княжого роду. Найвища тодішня моральна сила, київський митрополит, кличе до тодішніх князів і народа: „Чужоплемінники забрали вашу отчину. Вартоби вам поклопотатися, щоби її відібрати“. Митрополитий зазив не прогомонів безслідно. Угрів вигнано з Галича і знову засів на престолі законний князь, син Ярослава

Осмомисла, Володимир II., на котрім в р. 1199 вимерла династія Ростиславичів.

3. Хто був родоначальником нової династії в Галичі по вимерттю династії Ростиславичів?

Коли вимерла династія Ростиславичів в р. 1199, на галицькім престолі засів володимирський князь Роман, родоначальник нової галицької династії Романовичів, що княжила в Галичі 140 літ. Найславнішими князями цієї династії були: Роман і його син Данило. Заслуги обох цих князів, батька і сина, були для української державности так великі, що їх імена треба поставити побіч найбільших князів-державників Володимира Великого, Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха.

4. Які заслуги положив князь Роман для української державности?

Князь Роман доконав епохального діла в історії України, а саме: об'єднав майже всі українські землі в одну державну цілість. Так отже по упадку політичного значіння Києва, — соборницька, загально-українська ідея державницька здійснилась в Галичі, котрий став центром державного і культурного життя України. І слушно сучасники називають хороброго, діяльного, розумного і висекокультурного князя Романа „самодержавцем і царем всеї Руси“. Слава цього сильного, грізного, могутнього князя, який нікому не дозволив себе легковажити, лунала нетільки по всій Україні, а й по сусідніх державах. І ця слава будила на Україні надію, останню надію, що князь Роман заведе лад на Україні, візьме розсварених князів за чуби, приборкає пиху та беззаконня боярських верховодів і всі сили зверне проти зовнішних ворогів України, а особливо проти східних степовиків Половців. І зачали здійснюватись великі надії, що кн. Роман поладнає і направить розхитане до решти українське життя. Роман свою сильну руку положив на коромольну часть боярства, що під проводом Володислава Кормильчика допускалось державної зради, а опісля кількома побідоносними походами зломив силу Половців і Литовців. Тепер хотів кн. Роман всю Україну скувати в одну нерозривну цілість, так щоби поодинокі її князівства не могли перемінитися в самостійні окремі держави. Задумав доконати цього таким способом, яким держались купи всі князівства німецької держави. Тому наміряв скликати зїзд всіх українських князів, щоби вони, по прикладу Німеччини, вибрали собі одного царя, якого вазалі були б всі князі. Але серед тих великодержавних плянів зазнала українська державність страшного удару. Ненадійно в бою під Завихостом р. 1205 згинув цей великий український лицар-державник, а з ним пішли до гробу високі його державницькі думки.

5. Яка була доля Галицько-Володимирської Держави по смерті князя Романа?

Смерть князя Романа і малолітність його синів, Данила і Василька припинила консолідацію Галицько-Володимирської Держави і викликала майже 40-літню боротьбу за галицький княжий престол. Боярська олігархія, приборкана Романом, тепер знову піднесла голову, виступаючи крайню ворожо проти Романової вдови і синів. А не руководилось це недержавницьке боярство ніякою глибшою політичною чи соціальною думкою. Воно було готове піти на услуги кожному претендентові до престолоа, який годився на те, щоб бути мальованим володарем, і потурати боярській самоволі. Взагалі пиха, жадоба влади, непокірність і віроломство — це характеристичні прикмети верховодів тодішнього галицького боярства. Замість признати князем законного князя, Романового сина, Данила, бояри кликали собі різних князів. Між ними Володимира і Романа, (внуків Ярослава Осмомисла, а синів звісної зі „Слова о полку Ігоревім“ Єфрозини Ярославни і Ігоря, князя Новгороду сіверського), бо сподівались, що ці князі будуть покривати їх самоволі. Але коли Володимир і Роман Ігоревичі енергично виступили проти боярського беззаконня, бояри обох убили, а проводира боярської партії Володислава Кормильчича так пиха розпирала, що він сягнув по княжу владу. Сталась подія нечувана на Україні, де навіть в часі повстань шановано маєстат князя і уважано княжу особу освяченою, недоторкаємою. Тепер святотатська рука убиває князів і сягає по княжий вінець. Тим то нищило розбещене боярство українську державність, бо узурпація Кормильчича довела до того, що угорський король Андрій II. і польський князь Лешко посадили на галицькім престолі малярського королевича Кольомана і польську княжну Сальомею. Бояри так перекидали князями, що від смерті Романа 1205 до р. 1238 — отже на протязі 33 літ княжило в Галичі 18 князів!

6. Хто виратував українську державність з боярської анархії?

Серед неустанних війн, змов боярів і інтриг малярських і польських володарів, виростали під опікою матери сини князя Романа — Данило і Василько. Молодість їх минала в вічній трівозі і небезпеці. Нераз приходилося їм потайки втікати від ворогів з батьківщини, тинятися по чужих дворах, житися гірким хлібом вигнання. Але скрізь за молодими княжичами йшли вірні бояри-державники, що разом з їх батьком українську державність розбудовували і укріпляли. Ці державно-творчі бояри на службі української державности ніколи не зневірювались. Повні віри в велику будучність української державности, персоніфікованої синами Романа, ці бояри виховували молодих княжичів в лицарських тради-

ціях і в високому поважанню до свого імені і прав. Вказуючи синам на славні діла батька Романа, бояри ставили перед княжичами ідеал соборності українських земель, подітаний анархічним, самолюбним і недержавним боярством. І оба княжичі з незвичайною упертістю і витревалістю починають збирати свою батьківщину, непадаючи духом ні перед якими невдачами та перешкодами, немов то наслідуючи того павука, що шість разів падав зі стелі, немогучи ніяк зачепити тязь свого павутиння, аж у семий раз зачепив. П'ять разів добирався Данило батьківського престолу в Галичі, але аж за п'ятим разом сів на галицькій престолі, перемігши Мадярів і анархічне боярство. Данило володів в Галичі, а Василько в Володимирі, але оба брати жили в незвичайній згоді і тісним порозумінню, так що поділу не було слідно і обидві землі, Галичина і Волинь, були одною сильною, одностайною державою. Опісля оба поширили своє володіння на Київщину, де правив Данилів намісник. Так Данилови повелося врешті відбудувати одноцільну Українську Державу, однак цей успіх прийшов запізно: на незакріплену ще державність впала татарська навала і підтяла її смертельно.

7. Яка була політика Татарів супроти української державності?

Напавши на Україну, Татари повели політику проти української державності. Всюди вони старались зруйнувати монархізм і підвалини української державності, вигублюючи князів і державно-творче боярство. Коли Татари в якій волості вирізали княжу родину і боярів, то та волость переставала бути державою. Вона розкршувалась на самостійні громади, бо щезло перевесло, яке вязало поодинокі громади в цілість державну. Князів і боярів лишали Татари тільки таких, які мали під своєю владою не більше як одно село, і як вони визнали татарську владу та обов'язались платити данину. Безкняжим громадам Татари лишали „автономію“, лише зобов'язували їх платити податок. Цілею цієї „автономії“ було — нищити українську державність: роздробити край на автономні республіки, щоб легше над ними панувати.

8. Що це були „татарські люди“?

Дивним видається кожному, коли подумає, що Татарам (яких ніч дуже мало остало, так що їх потомства вистарчило ледви на рідке заселення Криму), так легко прийшло запанувати над величезними просторами українських земель з багатоміліонним населенням. Сталось це тому, що селяни масово піддавалися Татарам, Проф. М. Грушевський пише про це так: „Селяни цілими громадами піддавалися Татарам. Вони обіцяли давати Татарам данину збіжем, бути під їх безпосередньою властею в покорі і послузі, і не хотіли більше знати ніяких князів. Татарам на руку був цей рух, ці бажання спекатися князів: він ослабляв княжу владу і взагалі відпорну силу, забезпечував Татарам спокійне панування над цими краями, бо ті відокремлені громади без дружин, без князів, неспроможні були дати ніякого опору. Татари, як каже літописець, накладали на них обов'язок давати данину збіжем і лишали їх в спокою — „зіставили їх Татари, аби їм орали пшеницю і просо“.

Цих добровільних рабів називає наша історія „татарськими людьми“. Вони допомогли також Татарам побити українську армію над рікою Калкою в р. 1224.

9. *Яка була ролля „татарських людей“ в битві над Калкою?*

Українське степове населення вже і Половцям по рабськи служило і звалось „бродниками“, бо живучи з випасу худоби, переходило з місця на місце („бродило“). Коли прийшли Татари, ці бродники зрадили Половців і перейшли на службу Татарів — стались „татарськими людьми“ і служили в татарським війську. Коли Татари облягли українську армію над Калкою, ватажок українських степовиків („татарських людей“) Плоскиня взявся посередничити між Татарам і обложеними Українцями. Він присяг на хрест, що Татари не зроблять Українцям ніякого лиха, що возьмуть окуп і пустять їх. По тридневій обороні, Українці побачили, що ані не подужають Татарів, ані не пробються. Повірили в клятву „свого“ чоловіка і здалися йому. Але Плоскиня зломив присягу і видав князів Татарам. Татари всіх вояків вирізали, князів поклали повязаних під дошки, на котрих посідали обідати. І товклася татарська голота на дошках доти, доки всіх князів не подушила. Літописці називають Плоскиню за його мерзку зраду „Окаянним“. Це був український Ефіяль.

10. *Хто ратує останки культурного життя перед Татарами і „татарськими людьми“?*

Хоть „татарським людям“ не краще жилось під владою Татарів, але вони по рабськи служили чужим панам і не лиш помагали Татарам винищувати українських державників-князів, лицарство і духовенство, але ще й переліцитовували Татарів, бо поборювали князів і там, де їх Татари не займали. Тому державнотворчі елементи мусіли утікати на північ або в західні українські землі. Про них історик проф. М. Грушевський пише так: „Виходили й несли з собою книги, святощі, образи, твори мистецтва, пам'ятки і здобутки українського тутешнього життя. І Подніпрове, хоч не пустіло зовсім, хоч простий народ тут лишився, але не стало тут культурного життя: воно ледви маячило далі, знайшовши собі захист хіба в деяких монастирях. Людність-же не підіймалась в своїх інтересах вище справ свого прожитку щоденного; не було кому замовити книг, ікон, риз і всяких дорогих окрас“. Отже настала варваризація українського життя — загальне здиціння.

11. *Як король Данило ратує українську державність перед „татарськими людьми“?*

Король Данило, як далекозорий політик, зараз зрозумів, якою небезпекою для української державности є зірвання звязи громад з українськими державними осередками. Громадський автономізм „татарських людей“ нівечив не лиш відбудову держави соборноукраїнської, але й самостійне державне життя поодиноких волостей. Безкняжі і автономічні громади, що визнавали безпосередню зверхність Татарів, нелиш межували з Волиню і Галичиною, але були також в державі Данила, на східних окраїнах Волині і Галичини.

Сусідство такого рака, що вже став відатися в тіло Західної України, могло зовсім зруйнувати українську державність. Тому Данило в р. 1252 вирушив з військом проти Болохівських громад і покорив сих „татарських людей“ в відстрашаючий примір. Опісля в р. 1254 вислав свої полки на „татарських людей“ на Побожі і на Погорину, а другого року завоював підвласні Татарам громади над Случею і Тетеревом. Татари виступили в обороні „татарських людей“, їх воєвода Бурундай вирушив проти Данила і зруйнував Волинь. Цей удар добив Данила. Не міг освоїтися з татарською владою, розхорувався і умер (зараз після Бурундаєвого погрому) в р. 1264. З ним зійшла до гробу одна з найідеальніших постатей української історії: енергічний, розумний, лицарський, культурний і гуманний володар. Завдяки тим прикметам він зломив боярську анархію і спровадив громадянство на шлях нормального громадського розвою. Невдачі його не зменшають його політичної вартости, бо приходилося йому ділати серед дуже тяжких обставин. А проте dokonав він великого діла, відновивши і удержавши державу свого батька.

12. *Яке було відношення короля Данила до завойовників українських земель?*

Залежність від Татар відчував Данило як велику ганьбу, в чому скривалось правдиве зрозуміння татарської язви для України. Томуто визволення зпід сеї неволі стає провідною ідеєю його політики. Шукав він допомоги проти Татарів в західній Європі, увійшов в політично-релігійні переговори з Папою і прийняв з рук папських легатів королівський вінець. Але помічі в західній Європі не знайшов і тому власними силами старався увільнитися від неволі татарської. Будова і укріплення городів, при допомозі привілейованих німецьких кольоністів, мали піднести оборонність краю. Він сам покорив татарських людей і сягнув по Київ вдруге. Але похід Бурундая розбив всю державницьку будівлю, котру Данило з таким трудом строїв ціле своє життя. Ще й стратив деякі землі Західної України. Решту земель Данилової держави ослабили Татари тим, що зруйнували всі її кріпости. Через те держава стала менше відпорною проти нападів Мадярів і Поляків. Так Західна Україна потерпіла через те, що під проводом Данила пішла проти Татарів, щоби Східній Україні дати волю, щоби в золотoverхому Києві воскресити часи Володимира Великого і Ярослава Мудрого.

13. *Як розвинулися події в Галицько-володимирській державі по смерті Данила?*

Ослаблена Татарами держава ще більше підупала, коли за володіння Данилового сина, Льва, Волинь відділилась від Галичини, бо князі цих країв не жили вже з собою так дружно, як Данило з Васильком. Що-йно Данилів внук

Юрій I „король Руси, князь Волині“ об'єднав Галичину з Волиню і тим скріпив державний організм. Щоб піднести значіння своєї держави, король Юрій спонукав константинопільського патріарха оснувати в р. 1303. окрему митрополію в Галичі, бо київський митрополит Петро перед кількома роками покинув зубожілий Київ і переніс свою столицю до московського Володимира. Взагалі володіння Юрія I. було для держави часом спокійного розвою. Сини Юрія I — Андрій і Лев II правили спільно і намагались здійснити мрію свого прадіда Данила — об'єднати Східну Україну з Західною. Але оба погибли в боротьбі за Київ, який хотіли увільнити від Татарів. Вже за Данила гіркий був для Західної України вислід соборно-українського патріотизму галицьких володарів. Смерть правнуків Данила в боротьбі за волю Подніпров'я була для Західної України ударом смертоносним. З їх смертю вигасла мужеська лінія королівського роду Романовичів. Тепер покликане на престол сестринця погібших під Київом королів — Болеслава Тройденовича мазовецького. Новий володар під іменем короля Юрія II. став княжити в Галичі, прийнявши грецьку віру. Але він стягнув на себе ненависть боярської олігархії, яка невдоволена була королем Юрієм II. за те, що він не слухав її, стала про него поширювати всякі клевети, що він „Поляк“, що покинув православну віру, що спроваджує чужинців Німців, Чехів і Поляків, дає їм всякі права, а Українців легковажить. Підготувавши так „опінію“, боярська олігархія допустилась страшного злочину і дня 7. квітня 1340. отруїла свого короля. Так легкодушно збурили самі Українці свою державність, віддаючи українські землі під чужу окупацію. І за цей страшний злочин, поповнений на освяченій особі свого володаря, до нині покутує Український Народ.

13. Що говорять історичні факти про володіння останнього українського монарха, короля Юрія II?

Пересяклі драгоманівщиною історики, а за ними такі-ж письменники і поети повторяють всякі сплетні про короля Юрія II. (В останніх часах поет Олесь убрав ці сплетні у вірш — хіба для культу недержавности!!). Ці сплетні, які мають оправдати страшний злочин убійства короля Юрія II. і розвал української державности, говорять про 1) польонофільство Юрія II, 2) про чужинців Поляків і Німців, якими нібито окружався Юрій I. зі шкодою для Українців. Що-до польонофільства, то ціла політика Юрія II. протестує проти того. Король Юрій II. був в тіснім союзі з пруським Орденом проти Польщі в рр. 1325, 1327, 1334, а навіть наводив Татарів в р. 1337 на Польщу. (Диви: „Українська Історія“ С. Томашівського ст. 111). А коли польський король Казимир старався розірвати цей союз Юрія II. з Прусами, то король Юрій II. видав в р. 1332 Прусам грамоту, в котрій пише, що приязнь з Прусією є ненарушена від часів Романа, та що він відновляє союз, щоби „затулити рот тим, що вийть та брешуть на цей союз і силкуються його розірвати“. („Історія України“ В. Будзиновського ч. I. ст. 148). Внаслідок такої політики Юрія II., польський король Казимир заключив союз проти Юрія II. з малярським королем і ще перед смертю Юрія II в р. 1339. оба сусіди заключили умову і поділились спадщиною Юрія II. Деж тут мі-

сцє для полюфільства Юрія II. ? — Щож до чужинців, то це не були Поляки, а німецькі кольоністи, які закладали міста на німецьким праві. Спроваджували німецьких кольоністів всі наші князі, котрі бажали поширити культуру в своїй державі. Спроваджував Німців і князь Данило і давав їм привілеї, бо потребував ремісників, будівничих, малярів і т. д. Ними збудував Данило Львів, Холм, розбудував Володимир, про який сучасники так висловлюються: „Город, якого і в Німеччині не було видати“. Отже не чужинці були приводом убійства, а нахабність боярів, котрі таку перевагу мали над князем, що він сам не міг підписати і грамоти, а раз-у-раз після його титулу „З ласки Божої прирощенний володар Руси“ — підписувались і бояри. А коли король хотів увільнитись від цієї боярської нахабности — бояри отруїли його. Проф. М. Грушевський у своїй „Ілюстрованій Історії України“ стор. 143, так характеризує володіння Юрія II: „Хрещений католиком він тепер прийняв православну віру й друге ім'я Юрія, на честь свого діда і в 1325 р. засів на галицько-волинським престолі. Становище його було одначе не легке. Він все таки був чужинцею, всі дивились на нього підозрливо, а бояри вважали, що він з їх ласки дістався на стіл і хотіли всім правити його іменем. Це йому не подобалося, він обсаджував себе повірниками своїми, ріжними зайдами Чехами й Німцями, а це давало привід до незадоволення: говорили про нього, що він спрієє католикам, хоче завести католицьку віру, викоринити православну. Бояри, невдоволені Юрієм II, що він не слухає їх так, як хотіли вони, самі ширили такі поголоски на нього й викликали невдоволення в народі, що він наводить Німців, дає їм усякі права, а Українців легковажить. Отже у проф. Грушевського навіть згадки нема про „Поляків“, а лиш про „Чехів і Німців“, які були, очевидно, латинської віри і звідси пішли сплетні на Юрія II про його ворожість до православ'я, та що він сам перейшов перед смертю на латинський обряд. Треба було злочинцям скинути з себе відвічальність за руйну української державности і тому пізніше вимувано всякі „провини“ Юрія II. і пороблено з Чехів і Німців — „Поляків“. По убійстві короля Юрія підбунтована руйнниками товпа кинулась на німецьких кольоністів і їх порабувала та багато повбивала. Внаслідок того німецькі купці оминали Львів і німецьку кольонію Лємбург. Боярин Дмитро Детко, котрий правив Галичиною по смерті Юрія II, писав до німецьких купців, що до Лємбурга можна приїздити так само безпечно, як за давних князів. Якби хто хотів в Лємбурзі поселитися на постійний прожиток, то дістане горожанство для себе і дітей, рік свободи від повинностей і всі інші права. Також запевняв, що за платити всі шкоди, пороблені кольоністам по смерті короля Юрія II. Чужинці стали справді наново навідуватися до Лємбурга і це торговельне місто двигнулось з занепаду („Історія України“ В. Будзиновського ч. I. ст. 150). Отже король Юрій II. згинув за чужинців, котрих рік опісля Дмитро Детко запрошує... Але це, що в Детка уважається заслугою, те у короля Юрія „безславним обезславленням“ княжого устрою — говорячи словами поета Олєся. А врешті закид, що король Юрій II. окружав себе чужинцями! Коли кожної хвилі сподівався зради, то чейже мусів окружатись людьми, до яких мав довіря. Не були це самі чужинці. Були це взагалі державно-творчі елементи. А що мав король Юрій II. рацію, про це свідчить його смерть. Помимо того, що окружався довіреними людьми, не устерігся скритовбійців.

„В тій давній, виповненій брязкотом оружжя, добі відшукаймо те, що становить постійну і незмінну суть сили Українського Народу“.

(В. Липинський).

В). Державницькі висновки з історії княжої доби.

1. *Яка була суть української державности княжої?*

Українська державність княжа проіснувала від 890 до

1340 р. — т. є 450 літ. Українська Держава утотожнювалась тоді з княжим родом. Отже княжа династія покривала землю (державу), а земля (держава) покривала династію. Династія казала: „моя земля“, земля казала: „мій рід княжий“. З хвилию, коли через убійство короля Юрія II, нестало княжого роду, який мав велику силу державницької традиції в очах своїх і чужих — нестало і Української Держави, бо на опорожнену політично землю кинулись сусіди і знівечили українську державність.

2. Чого учить історія про силу і слабкість княжої державности?

Історія учить, що Українська державність була сильна і могутня, коли було в ній єдиновластє т. є коли влада була в руках одного представника династії. І як династія тоді була одним політичним організмом, так одним політичним організмом була держава тої династії, себто „Руська Земля“. Як династія була одною родиною, так одною родиною, одним народом були люди, що жили на тій землі, в тій державі. Так було за Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Романа, Данила і т. д. Колиж єдиновластє роздробилось між князів, роздробились і єдність державницьких стремлінь, настали межиусобиці княжі, які ослабили українську державність і були одною з причин упадку Української Держави.

3. Хто був найнебезпечнішим ворогом української державности?

Найнебезпечнішим ворогом української державности були середно-азійські степи, бо вони найбільшу шкоду приносили українському державному життю і культурі. Дикі орди Печенігів, Половців (Куманів), а особливо Татарів, ослабили силу української державности і були головною причиною упадку Української Держави. Не так їхня сила фізична була страшна, як їхній розкладовий, протидержавницький вплив. Ці орди, а особливо Татари, розложили українське громадянство. І та сила розкладу, цей „дух степу“, пронизує цілу нашу історію. Він був причиною гниття української державности. „Бродники“, „болохівці“, „татарські люди“, Кормільчичі, Митуси, Судислави, Барабаші, Пушкарі, „чорні ради“, Палії, Махни, Шинкарі, Григорієви, Зелені, Данченки, Винниченки, Микити Шаповали — це типові представники „духа степу“ на протязі української історії до нині — це ті „вічні революціонери“ проти української державности, а смиренні раби чужої, сильної руки.

4. Які цінності державно-творчі переказала нащадкам княжа доба української державности?

Княжа доба державности витворила лицарські чесноти і тип творчого державника-лицаря, що протиставився „духови степу“, якого уособленням є недержавники „татарські люди“ і руїницьке боярство. Девізою тих державників-ли-

царів: Вірність державницькій ідеї аж до смерті і її уособленню — монархові-князеві. Їх глибокою вірою було: „*Dulce et decorum pro patria mori*“ („солодко і почесно умирати за отчизну“). Вони знали, що всі свої труди і життя складають „за друзі своя“. За друзі — т. є за тих, що однаково, як вони вірили, того самого, що й вони, хотіли, і жертву їхню — потрібну для здійснення заповітів спільної віри — уміли цінити тому, бо й далі буде існувати ця сама спільна віра і далі за здійснення її заповітів мусять складатись все нові і нові жертви. За Українську Державу і за її монарха-князя — вони голови свої клали в боротьбі з чужинцями і своїми коромольниками. Вони то, ці ісповідники державницької віри, з Романовою вдовою і синами по чужині тинялись, та з містицизмом своєї віри тужили за українською державністю. Вони останки української культури зберігли перед Татарами і „татарськими людьми“, перенісши їх в безпечне місце. Вони свого лицарського духа і державницьку думку передали грядущим поколінням. Їх духовими синами є всі двигарі української державницької думки до нинішнього дня. Ті, що в часах упадку державности стару державницьку традицію в своїх церквах, монастирях і брацтвах зберігали, — що з Великим Гетьманом Богданом свою вільну Українську Державу будували, — що з Гетьманом Іваном Мазепою Князівство Київське встановити хотіли, — що з Гетьманом Пилипом Орликом, в часі першої політичної еміграції, поратунку в Європі шукали, — що свого представника Капніста до Берліна за помочю для України посилали, — що врешті в р. 1918. Українську Державу з Холмщиною, Підляшем, Кримом і Бесарабією створили — взагалі всі ті, що на протязі нашої недержавности цілою душею вірили в „шалені думи Богданові“ — про свою власну, вільну, незалежну, велику і сильну Українську Державу думали і за неї працюю цілого свого життя боролися.

5. Подай приклади патріотизму і лицарської незломности лицарів-державників!

Про високі патріотично-лицарські чесноти князя Святослава і його дружини-лицарів була вже згадка в І. часті „Катихизму“ (стор. 32-33). Цей лицарський дух Святослава пронизує цілу княжу а опісля і козацьку добу української державности. Українська літопись густо поперетикувана цвітами лицарської незломности і державницького, гордого патріотизму. От і приклади: Василько Ростиславич, осліплений волинським князем Давидом і посаджений в тюрму в Володимирі, перед своїм сповідником заявляє таке: „Кленуся, що не мав я ніяких лихих замірів на братію. Одиною моєю метою була боротьба з ворогами „Руської Землі“... Чую, що Давид хоче видати мене Ляхам. Ще мало наситився моєю кровю. Хочє ліпше насититися, коли видає мене їм. Але як і видасть мене Ляхам, то я не злякаюся смерті... Це Бог мені дав за мої високі думки... Або здобуду собі славу, або голову свою покладу за Руську Землю“— Так говорить український князь, лицар незломний. Стративши це, що чоловік має найдорожчого — свої очи — він не плаче, не охає, не нарікає. Смерті не боїться. Його бажанням — слава і покласти голову за Руську Землю.

В часі повстання проти мадярської окупації в Галичі р. 1188. під проводом українського княжича Ростислава, перемога хилилась на бік Мадярів. Тоді приятелі радили Ростиславові, щоб ратував життя утечею. Але Ростислав відповів: „Не хочу блудити в чужій землі. Волю покласти голову в моїй вітчизні!“ І боровся далі. Раненого в бою Ростислава Мадяри полонили і привезли до Галича. Місто, захоплене лицарством Ростислава, піднялось, щоби відбити його з мадярських рук. Налякані Мадяри приклали отруйного зілля до Ростиславових ран і він помер.

Коли в р. 1234 князь Данило прийшов з допомогою для київського князя Володимира, надійшла велика сила ворогів проти Данила і Володимира. Данилови радили відступати, бо програє бій. Але Данило не покинув союзника, а дорадникам сказав: „Коли воїн пішов на війну, то повинен або побідити, або полягти від ворогів“.

Князь Ігор, оспіваний „Словом о полку Ігоревім“ каже до своєї дружини: „Братя і дружино! Краще датись порубати, ніж в неволю на годину! Хочу голову зложити з Вами, Русичі, вмерти, або з Дону вже шоломом ясної води зачерти“. „Гей, на березі Каяли тут вино кріваве вийшло. Тут Русичі пир скінчили: Сватів своїх упоївши, буйні голови зложили, полягли за Руську Землю“.

Як бачимо з тих цитатів, всі лицарі підчеркують, що вони бились за „Руську Землю“ себто за Українську Державу, і за цю землю клали голову українські війська, Князь-монарх був лише першим слугою „Руської Землі“. Як такий, він перший ішов до бою на чолі свого війська за українську державність.

Розділ II.

„Найсвятішим обов'язком, найвищим законом кожного народу — шанувати власну гідність та волю як найдорожчі свої скарби і обороняти їх до останньої краплинки крові“.

(Карло фон Клявзевиц).

Під чужою владою.

1. *Серед яких зовнішніх і внутрішніх обставин dokonано злочину д. 7. квітня 1340 р.?*

Убийства короля Юрія II. dokonано в тяжкій для України міжнародній ситуації. Всі сусіди України скріпились сильною монархічною владою. Польща, об'єднавшись в одну державу за Володислава I. Локетка, тепер за короля Казимира Великого старається енергійно накладати ті страти, які потерпіла в часах свого занепаду. На Угорщині король Карло Роберт переміг усіх зовнішніх та внутрішніх противників, оснував сильну монархічну владу й почав добу розцвіту держави. На Литві Гедимін, завоювавши Білу Русь і покоровши князиків своєю монархічною владою, утворив сильну державу і передав своїм синам в політичній заповіді — здобути всі українські землі. Скріпилась монархізмом і Москва та в почутті своєї сили, під проводом Дмитра Донського, готується до розправи з Татарами. Всюди політична культура велить об'єднуватись коло престоло свого монарха, скріпляти владу своїх володарів. Тільки в Українській Державі внутрішні непокої, ослаблення влади свого володаря — а врешті злочин над злочинами — убийство сво-

го короля Юрія II. — без тіни якоїсь політичної думки. На те сусіди тільки й чекали, бож звісно, що Польща з Угорщиною заключила ще перед смертю короля Юрія II. договір в справі поділу його спадщини.

2. Як поділено українські землі?

По смерті короля Юрія II. Галицько-Волинська Держава розпалась: Литва забрала Поділля і Волинь, а Польща — Галичину. В р. 1350 литовський князь Ольгерд запанував над Київщиною. Польща з Литвою довго змагалась за українські землі, аж з кінцем XV ст. установився такий поділ: до Польщі належала Галичина і західне Поділля; до Литви: Підляше, Волинь, східне Поділля, Київщина і південна Чернігівщина. Москва тимчасом загорнула північну Чернігівщину, а Угорщина задержала за собою закарпатську українську землю.

3. Яка була доля Галичини по смерті короля Юрія II?

Як тільки опорожнивсь галицький престол, польський король Казимир заняв Перемишль і Львів. Але бояри, проголосивши литовського князя Любарта галицьким князем, відбили при його поїзді польський наїзд. В р. 1350. Казимир перевів вдруге окупацію Галичини. Галицьке боярство ще пробує увільнити Галичину від окупації, але ці спроби кінчаться що-раз гострішими репресіями. На skonфіскованих землях боярських і церковних осідає польська шляхта і польське духовенство, лятинізація, а з нею і польонізація кріпшає, український елемент приневолений зрেকтись права господаря краю, українська церква зі становища державної переходить на становище ледви толерованої. Галицьке громадянство запізно приходить до переконання, що убійство короля Юрія II. було Каїновим ділом.

4. Яке було становище українського громадянства під Литвою?

Під Литвою Українці мали через 40 літ сурогат власної державности, завдяки своїй високій культурі і малочисельности литовського племені. Але це є доказом, як понизилась національно-державницька гордість Українців, коли вони, замість дійсно своєї власної державности, вдовольняються єї сурогатом під чужою литовською династією. Під владу малокультурного литовського племені, і то хочби тільки номінальну, але всежтаки чужу, переходять українські землі, одна по другій, без війни і боротьби — тихо і непомітно. Добровільно склонюють голови під ярмо нащадки гордих Святославів, яких гаслом було: „Не посоромімо Землі Руської, але ляжмо тут кістьми“. Колись Литва київським князем давала у своїй убогости данину ликом і віниками, бо нічого цінного не мала, колись князь Роман „Литвою орав“ — а нині Литва володільською широких українських земель! Не багато в історії прикладів такого упадку державницької

думки, щоб племя, і то малокультурне, без бою, під свою владу загорнуло великий культурний народ! Зачарували Українців литовські князятя тим, що приноровлювались до місцевого українського життя, його ладу і культури. „Ми старини не рушаємо, а новини не уводимо“ — так успокоювали Литовці Українців, заколисували їх в пацифізмі і опісля кревським договором з р. 1385. закинули їм петлю на шию.

5. Яке значіння кревського договору?

Кревський договір 1385 р. розпочав ліквідацію литовського сурогату української державности. Династична, а опісля реальна унія Литви з Польщею відсувала від державної машини український елемент, а присувала польський. Українська аристократія старається збройно боронити своїх державницьких прав, але вже було запізно. Бій під Вилькомиром в р. 1435. знищив українську провідну верству. Невдалі повстання останків української сили в р. 1481 (князів Олельковичів) і в р. 1507. (князя Глинського) збільшили осторожність противника, а з нею і лихо, що тяжким каменем лягло на українські землі. Припечатанням гробу української державности була Люблинська унія 1569 р., яку доконано під грозьбою конфіскації майна і горожанських прав. (Люблинську Легенду про добровільне об'єднання українських земель з Польщею видумано пізніше!). Українські землі були так знеможені, що Українці мусіли тоді вдоволитись невиразною правно-державною заявою устами князя Константина Вишневецького: „Приєднуємося до Польщі як вільний і свободний народ, бо ми такий чесний народ, що ніякому народови на світі не дамо першенства над собою“. Та це були тільки судороги давньої державно-національної гордості Українців. Аж до всенародної революції 1648 р. складаються до актів подібні заяви, але що-раз низчим тоном, що переходить в просьбу. Культ кривди характеризує ці словесні, сентиментальні нарікання і благання, щобизавойовник був поміркований супроти кривджених. Але в політичній життю народів паперові і словесні жалі на кривду є без значіння, як-що вони не підперті організованою силою і лицарським мечем.

6. Які були наслідки Люблинської унії?

Люблинська унія становить зворотну точку в історії української державности. Інкorporацію українських земель використано так, що розпочато на великі розміри польонізацію українських земель. Великі простори української території роздано польським панам, поведено енергійну латифундаторську діяльність, роздвоєно українське громадянство на два ворожі релігійні табори. Вищі круги українського громадянства польщаються, прийнявши католицьку віру, яка була тоді синонімом польщини. Українці в соймі борються за національні і соціальні права в межах польської держави, але безуспішно. При тім польська держава не зуміла дати

краєві захисту і оборони проти кримських Татарів, котрі своїми систематичними наїздами від половини XVI ст. руйнували життя на Україні і робили його неможливим не тільки на південнім пограниччі, але й в глибині краю. Польська держава оборону України перед ордами полишила приватній ініціативі самої людности, яка в тій цілі виділила з себе напів промисловий, напів професіонально-військовий клас козацький, який опісля відіграв важну роль в історії української державности.

7. Як зорганізувалась козаччина?

Козаччина протягом XVI. століття зорганізувалась в дві категорії: 1. козацтво чисто професійне, анархічно-демократичне, котре склало свій осередок на Січі, низче порогів і витворило щось на зразок лицарського ордену з метою боротьби проти татарсько-турецького світа, так звана Запорозька Січ; 2. козацтво т. зв. реєстрове, упривілюване, окремий військовий клас, зі своєю окремою організацією і автономним внутрішнім устроєм. Осередок його був у Черкасах і Каневі. В справах національних, під котрими тоді розумілась перш-за-все справа віри, обидві категорії козацтва виступали спільно, в соціальних-же питаннях дуже часто розходились між собою.

8. Яка хибка лягла в основу козацької організації?

В основу козацької організації ляг поширений тоді в Польщі шляхотський демократизм, що часто переходив в анархію і не дозволяв скристалізуватись і розвинутись державницькій українській думці. Козаччина була сильна своєю безмірною енергією і слаба умінням цю енергію організувати, кондензувати, до одної цілі направляти та повертати її на державницьку творчість. Іншими словами: козаччина була сильна своїм хотінням влади, поширення, здобування і слаба умінням, як цю владу здобувати, як свій стихійний, примітивний імперіялізм відповідним методом організації здійснювати. І цей саме „демократизм“, прищиплений Польщею козаччині, при яким провідник не веде народу, але іде за народом, був убийчим для української державницької думки. Демократичним методом можна існуючу державу розвалити (як це сталось з Польщею в XVIII ст.), а ніколи тим методом не можна народу зорганізувати в державу. При демократичнім методі не може розвинутись державницький авторитет — він стає карикатурою авторитету. Бо як на Січі міг витворитись авторитет маєстатичної влади, коли там кошовому отаманови по виборі мазали голову болотом і в руки вкладали тростинку на знак, що влада є „нічо“ супроти „народу“?. І тому для кожного державника є зрозумілим, чому Москалі під свою владу зайняли шесту часть світа, а Українці не могли утворити життєздатної держави. Бо одночасно, коли Українці голову своєї влади болотом мазали, — Москалі своїй

царській владі безцінну корону на голову саджали, а в руки скиптр вкладали — символ законної, маєстатичної і загальної царської влади, якій кожний безумовно має повинуватись, бо вона не з „волі народу“, а з „ласки Божої“. Там влада була у горі, а на Україні — в низу. Цей демократичний принцип був тою головною хибою, що лягла в основи козацької організації.

9. Котрі організатори і провідники козащини прищипляли їй державницьку ідею?

Першими, що намагалися козащині дати державницьку ідею та зробити з неї політичну силу, з якою рахувалисяби сусідні держави і правительства, були: князь Дмитро Вишневецький, організатор „Січи“, і його наслідник, князь Богдан Ружинський. Вони серед козацтва воскресили лицарські традиції державних часів княжих. Передчасна лицарська смерть обох не дозволила їм зреалізувати своїх плянів, але пам'ять їх для кожного державника дорога. Український народ зробив їх безсмертними у своїх піснях-думах — першого під іменем „Байда“, другого під іменем „запорожський гетьман Богдан“ („Ой Богдане, Богдане, запорожський гетьмане!“). Шо-йно Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний зумів надати козацьким стремлінням державний характер. Цей лицар своєю хоробрістю і лицарською незломністю нагадує геройську постать лицаря-князя Святослава. При тім Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний був розважним і глибоким політиком, який вмів поставити козащину на службу загальнонародним справам і зробити з козацького війська опору національного українського життя. Він є спадкоємцем державницької лицарскости княжої доби і предтечею творця Української Держави — Великого Гетьмана Богдана Хмельницького.

10. Чому українські державники галицької волости уважали своїм патроном гетьмана Петра Сагайдачного?

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний родом з Галичини, з перемиської землі (Самбірщини), є найкращим представником тих українців козацької доби, що зі своєї тісної батьківщини Галичини посунули на широку Україну будувати фундаменти під Українську Державу. Як вихованець Острозької Академії, фундованої Українським меценатом, князем Константином Острозьким — Гетьман Сагайдачний був свідомий того, що воєнна енергія Українського Народу мусить бути керована політичною культурою. Отже побіч воєнної слави, нарід повинен дбати о славу культурну, бо тільки тоді воєнні подвиги стають всенародним добром, коли вони служать національній культурі і єї цвітові — національній державності. Культура — це слава народу, а тим самим і слава лицарів, що цій культурі пособляють і мечем її боронять. Тому Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний зі своїми галицькими земляками Єлесеєм Плетенецьким (зпід Золочева), Іваном Борецьким (з Бірчі коло Перемишля), Захарієм Копистинським, братаничем перемиського владики, Лаврентієм Зизанієм (родом з Перемищини), бувшим учителем львівської братської школи, стають піонерами культури при Київським Брацтві і зв'язують козащину з культурним рухом і з вищими верствами українського громадянства. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний зі всім Запорожським Військом вписався до Київського Брацтва, до-

кументуючи тим, що слава культурна народу стоїть нарівні зі славою воєнною. На цім підготовленім ґрунті сповнив свою культурно-державницьку місію Митрополит Петро Могила, підготовивши нових людей до політичної державної творчости, керованої генієм Великого Гетьмана Богдана. Отже Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний є першим державником-лицарем козацької доби в повнім значінню цього слова, і як такий прославив свою батьківщину Галичину. Тому державники галицької волости уважають його своїм патроном і є горді з того, що їх земляк блистить в історії української державности як перший український соборник-державник козацької доби.

11. Якi були взаємини між козаччиною і українською інтелігенцією за часів Гетьмана Сагайдачного?

Козаччина за гетьмановання Сагайдачного звязалась з українською інтелігенцією, даючи захист для її культурної роботи, а українська інтелігенція популяризувала ідею козацького лицарства, уважаючи його нащадком лицарства княжої доби. Ось як тодішня інтелігенція славить козацьке лицарство: „Се-ж бо те плем'я славного Народу Руського, з насіння Яфетового, що воювало грецьке цісарство Морем Чорним і сухопутю. Се з того покоління військо, що за Олега, монарха руського, в своїх монокісах по морю і землі (поробивши до човнів колеса) плавало і Константинополь штурмувало. Се-ж вони за Володимира, святого монарха руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірик. Се-ж їх предки разом з Володимиром хрестилися, віру християнську від константинопольської Церкви приймали, і по сей день в сій вірі родяться, хрестяться і живуть“. — У відповідь на це Запорозьке Військо проклямувало зі своєї сторони єдність зі всіми верствами українського громадянства: „Як князі, пани, достойники, лицарство, шляхта — Український Народ — стоять непохитно при старинній вірі православної — так і ми, Запорозьке Військо також“. Те об'єднання на основі історичної традиції елементу соціального (яким було дотепер козацтво) з елементом національним — створило підґрунтя під державно-творче діло Великого Гетьмана Богдана і навіязало в особі козацької верстви перервану державно-національну традицію.

12. Якe є значіння державно-творчої діяльності Митрополита Петра Могили?

Митрополит Петро Могила віродив і обнови́в православну Церкву і при її помочі розвивав свою державно-творчу діяльність. Під крилами Церкви організував тодішню українську інтелігенцію, даючи їй західно-європейську освіту і приготівляючи її до великих ідеологічних завдань в часах державної творчости Великого Гетьмана Богдана. І ця інтелігенція українська в часі творення держави своєю ідеологічною працею сповняла важну державницьку місію, піддержуючи в народі авторитет Господаря Української Землі — Гетьмана і відданого йому державно-творчого козацького лицарства, котре зі своєї сторони багатими фундаціями на школи і монастирі піддержувало інтелігенцію і ставилось уважно до формулованих інтелігенцією потреб народніх. І тоді „ожила добра слава України!“ Як колись за княжих часів, людям меча тодішня інтелігенція (боїни) „славу рокотала“, а лицарі реалізували ідеологію інтелігенції — так і тепер українська інтелігенція, організована і ублагороднена Митрополитом Петром Могилою, усунула на бік руйнівничих інтелігентів — всяких Митусів, що „татарських людей“ оспівували, поставила перед собою ідеал української державности і його здійснювала під проводом Великого Гетьмана Богдана.

„...Милий наш Вожде, Хмельницький Богдане!...
 Научи нас, як маємо ми без Тебе жити і поступати з сусідними друзями і ворогами нашими...
 Скажи і дай нам пересторогу, аби ми не були звоєновані і побиті ворогами нашими...“
 (З промови Самійла Зорки над могилою Великого Гетьмана),

Українська Держава Гетьманська.

1. Хто був творцем Української Держави Гетьманської ?

Козацтво, так запорожське як і реєстрове, раз-у-раз підтримуване селянськими масами, не могло зжитись з польською державною системою і ворушилось в міру зросту гострих противенств національно-політичних і соціальних між Польщею а Україною. Врешті горючого політично-соціального матеріалу назбиралось на Україні так багато, що одна іскра спричинила велику революційну пожежу під проводом Великого Гетьмана Богдана Хмельницького.

2. Коли зродилась думка створення Української Держави?

Організатор і Вожд великого національного повстання 1648 р., Великий Гетьман Богдан Хмельницький, по світлих перемогах на Жовтих Водах, під Корсунем і Пилявою, в день Свят-Вечера 1649 р. (по старому стилі 24. грудня 1648 р.) відбув тріумфальний вїзд до Києва. По тім тріумфі, в часі побуту Великого Гетьмана в Києві, зродилась найбільша ідея, яку українська думка політична дотепер коли-небудь видала: Ідея державної незалежності України. Це були ті „шалені думи“ Великого Гетьмана. Бо не був він вже давний козак — підданий короля, що боронив козацьких вольностей і „віри благочестивої“ — він був „Богом даний“ геній і освободитель Українського Народу. „Малий я і незначний чоловік, але мені Бог дав, що я єдиновладний Самодержець Руський... в Землі і Князівстві моїм по Львів, Холм і Галич“. Тими словами заповів Великий Гетьман королівським послам здійснення предківського заповіту — створення на Україні Гетьманської Монархії, якаб зібрала всі землі Володимира Великого. І ця державницька думка Великого Гетьмана поволі дозрівала, а всі його діла слідуєчих літ зміряють до створення монархічної Української Держави. Воював далі з Польщею, навязував взаємини з чужими державами — Туреччиною, Швецією, Семигородом; шукав династичних звязків, одруживши сина Тимоша, з дочкою молдавського господаря (князя) Лупула. Врешті зупинився на думці союзу з Москвою, з котрою заключив в 1654 р. умову в Переяславі. Ця умова признала самостійність Української Держави в етнографічних межах під протекторатом московського царя і в союзі з московською державою. Так отже в р. 1654. повстала самостійна Українська Держава.

3. Як відбувся тріумфальний вїзд Великого Гетьмана Богдана до Київa?

Тріумфальний вїзд до Київa історик В. Липинський на підставі записок сучасників так описує: „День то в життю України і єї прастарої столиці памятний, той Свят-Вечір р. 1649. Бодай чи не найщасливіший то день в історії нашої Вітчини і в історії нашого народа, то на вечеріє уродин нового життя, свободи — благовіщення незалежности.

Гей! не дивуйте, добрії люди,
Що на Україні повстало!...

Тоді та побідна пісня — одинока в сумній поезії Українського Народу — пісня тріумфу в душі, перепоеній безмірним щастєм волі, зродитися, вибухнути мусіла. Бо-ж то вольний вже народ витав у своїй столиці свого Вожда, свого найкращого Сина, котрий Вітчину з кайдан неволі висвободив... Адже то недавні невольники — гнітом здеправовані, донедавна ненавидячіся взаємно сини одного народу — нині як один муж, благовістуючи „людям добрим“ радісну новину, свого „Мойсея“ виглядали. На стрічу Гетьмана виїхав Митрополит всієї України Сильвестер Косів, виїхав присутний в Київї єрусалимський патріярх Паїсій, з процесіями вийшло духовенство. Увесь народ, все що жило в місті, вилягло за брами міста, на стрічу спасителя-переможця. І коли побачили Гетьмана в супроводі полковників, на чолі козацьких рядів, один оклик радости вирвався з грудей тисячів. Митрополит — видима голова усієї тодішної України — дав біля себе, по правій руці на сани, місце Вождови Народу. Пірвала їх людська філя і несла серед тріумфального реву всіх гармат на Замку, серед радісного гомону всіх київських дзвонів, через прастарі Золоті Ворота віку Ярослава, до святої Софії, відвечної виразительки старинної української культури, тодішної Паллядії народу. Тут, у воріт старинної святині, очікував Гетьмана цвіт тодішної інтелігенції української — представники славної Академії Київської в окруженню шкільної молоді шляхоцької, духовної і міщанської, за виїмком тої горячішої єї часті, яку пірвав запал воєнний і яка зі шаблею в руці, покинувши науку, пішла боронити свою Вітчину. Переможа витали „ораціями і аклямаціями“, в яких називано Гетьмана „Мойсеєм“, оборонцем, спасителем, освободителем народу з неволі і на знак того Богданом — Богом даним — названого...”

4. Як Великий Гетьман Богдан розвивав свою державно-творчу діяльність?

З хвилику, коли Великий Гетьман Богдан висвободив українські землі, він стає державним організатором — як це робили всі великі революціонери. Ця організаторська діяльність змагала до того, щоб : 1. зорганізувати Українську Державу і Націю; 2. закріпити Українську Державу відповідним устроєм державним і союзами з іншими державами.

5. На якій українській верстві спер Великий Гетьман Богдан своє державне будівництво?

Щоб на руїнах Княжої Держави Київської створити нову Українську Державу, треба було безумовно спертись на тих українських верствах, котрі були політично активні і творчі. Такою верствою, на якій сперся тодішний устрій державний, була верства козацька — Військо Запорозьке. Вона розпочала повстання, вона його вела, вона також даліше життя України, на здобутках повстання сперте, на свіж спосіб і відповідно до своїх потреб будувала. Перші два роки революції козацьку верству радикально — в порівнан-

ню з часами перед революцією — перетворили. Всякля в цю верству з долини безчисленне багатше селянство, злялася з нею більшість українського лицарства, а з гори в козацькі ряди напливала в дуже великим числі шляхта зі всіх українських земель. Козацька верства стала наймогутнішою верствою в народі, а морем своєї крові і безграничною посвятою здобула собі провідне становище в ній. І отсей державницький творчий патріотизм дав їй право до проводу в політичній життю України, а внаслідок того підпорядкувала вона своїм інтересам інтереси інших шарів і станів тодішнього українського громадянства. Як шляхта польська створила ідею польської державности, так козащина створила ідею української державности. І подібно, як поняття польської Річипосполитої шляхотської сталося синонімом польської держави, так поняття Війська Запорозького стало за Великого Гетьмана синонімом Української Держави.

6. Як зорганізував Великий Гетьман українське громадянство в Українську Державу?

Великий Гетьман Богдан, оперши державне будівництво на авторитетній верстві, на козацтві, яке об'єднало під цєю назвою здорові останки старої української шляхти і найкращу частину сміливого, войовничого, готового до жертв за увесь нарід, селянства, при промочі цієї нової клясократичної організації переміг не тільки зовнішнього противника — Польщу, але і внутрішній анархізм. Великий Гетьман залізною рукою припинив анархічні селянські бунти, змагаючи одночасно до заведення — замість попереднього беззаконня — законних норм в становищі селянства. Він винищив на Україні польські демократично республіканські форми державного життя, бо був, як досвідний політик, переконаний, що той республіканський демократизм є руїним, а не державно-творчим. І в завойованій тим способом зверху Україні установив українську монархічну владу Гетьманську, оперту на державно-творчим, лицарсько-хліборобським класі. Тільки завдяки винищенню в самім зародку польського демократичного республіканізму, яким була заражена велика частина українського громадянства, і завдяки клясократичному завойованню України, Великий Гетьман Богдан став творцем Української Держави і нової Української Нації.

7. Подай характеристику козацької клясократії, зорганізованої Великим Гетьманом!

Козащина була клясократією, т. є. такою — в українських умовах найбільше до влади здатною — провідною верствою, яка тому, що вона себе за провідну верству уважала, ставила вимоги перш-за-все до себе, а не до народних мас. Вона не перекладала своїх державних обов'язків на народ, а давала сама приклад народові, як треба ці обов'язки виконувати. Вона не йшла за народом, а вела на-

род за собою. Вона не принижувала себе до низчих верств, а тягнула їх на верх — до себе. Вона не покладала надій на творчість народніх мас, а сама творила, сама давала народові свій творчий порив, а своєю органічною близькістю до пасивних народніх мас, вона поривала їх за своїми хотіннями, за своїми ідеалами державницькими. Імперіялізм цієї державнотворчої козащини, її бажання влади, вьажеться завжди в неї з ідеєю боротьби і лицарської перемоги, а не з образом демократичного переконування, ошуканства, пониження і упідлення свого противника. „Хай стіна об стіну удариться і одна впаде, а друга останеться!“ — ось якими ідейними образами жила та козацька провідна верства, що єдина зуміла колись сотворити Українську Державу під проводом Великого Гетьмана. Крім стихійної експанзивності, стихійного хотіння слави, подвигів, влади, вона виказала тоді високе почуття громадської єдності і організованості.

8. *Яке є значіння внутрішньої державницької політики Великого Гетьмана Богдана?*

Великий Гетьман Богдан був єдиний державний муж в українській новітній історії, який умів зорганізувати українську державно-творчу і кермуючу силу і при допомозі цієї сили опанував революцією розбурхану українську стихію. Це був єдиний державний муж, який не кланявся „в пояс на всі чотири сторони“ глупій і розбещеній юрбі, як це робили ті, що шукали дешевої популярності в юрбі, погорджуючи цєю темною юрбою одночасно в душі і тільки бігаючи по ній хитрими очима: чи придбали вони собі серед юрби популярність своїми поклонами. Великий Гетьман Богдан був єдиним справжнім народолюбцем, який саме тому, що цілим своїм горячим і чесним серцем любив свій нещасний народ, не потурав його глупоті, лінивству і руїництву, а намагався розвинути і зміцнити те, що в народі було розумного, працювотого, творчого. Тому так радо йшли йому на поміч всі, що так само, як він, розуму, праці і ладу для України бажали. А він не відштовхував нікого, хто державне творче діло мав на меті. І власними українськими руками, внутрішньою державною силою, без помічі чужих держав, створив гігантське діло — Українську Державу. А щоб її скріпити і розвинути в державу великого народу, треба їй було дати сильну і трівку владу, відповідальну за долю цілого краю і народу. І тому Великий Гетьман зніс старі порядки козацького самопорядкування, коли-то козацька рада, зібрана з якої-небудь нагоди ким-небудь, без церемонії скидала гетьмана і старшину. Такий лад не підходив до нових відносин, коли Україна стала державою. Українська Держава не могла бути здана на ласку і неласку віча, що не визнавалося як слід в справах державних, бо мусілаб знівечитися. Тому Великий Гетьман зробив гетьманську владу монархічною. Центром Української Держави стає тепер,

замість Запорозької Січи, гетьманська резиденція в Чигрині, де пробуває найвища старшина козака, де рішення у військовій суді і в генеральній канцелярії військовій. Запорозька Січ стала собі тим, чим повинна бути, прибіжищем сміливого вояцтва, передовою сторожею Української Держави, без всякого політичного значіння. Але хоч Великий Гетьман правив Україною „єдиновладно“, хоч був монархом-самодержцем в повнім значінні того слова, хоч авторитет влади спочивав виключно в його руках — в важних випадках скликав козацький сойм до Чигрина, а українським станам забезпечив власне судівництво і самоуправу. І в цих соймах, де бере участь і козацтво, і духовенство, і шляхта, і міщанство — в цих початках дорадчої репрезентації українських станів і в становій місцевій самоуправі спочивав зародок такого самого конституційно-монархічного ладу, який дав державну силу Англії, Франції і Німеччині, і який бувби дав таку саму силу державну і Україні, тим скорше, що сусідні держави — і занадто вільна (свавільна) республіканська Польща і невольницька самодержавна Москва — були тоді не в силі такий лад у себе створити,

9. Чому Великий Гетьман тільки монархічну владу бажав установити на Україні?

Великий Гетьман на прикладі Польщі бачив, в що перемінється т. зв. „вільна елекція“. Знаючи зблизка вихованків „золотої свободи“ — польську шляхту, бачив він, що польський шляхотський республіканізм є найгіршою олігархією. Саме в боротьбі з цією олігархією вирости маси козацькі. Колижби і в Українській Державі лишити „вільний вибір гетьмана“, то той вибір перемінивби в польську „елекцію“ і „пакта конвента“. Насталиби часи панування олігархії козацької старшини на взір шляхотської олігархії в Польщі. Тому Великий Гетьман бажав створити на Україні сильну владу, яка відповідалаби поняттям найширших мас народу, — супроти котрої всі верстви суспільні мусілиб бути рівні — і котра то влада необхідні тертя між ними регулювалаб і забезпечувалаби нормальний розвій і дозрівання громадянства, яке що-йно в державу формувалось. І Український Народ радо витав наміри свого Вожда, бо тільки він, котрий Україну висвободив — тільки він, оточений загальною пошаною, міг стати основателем української династії. Його наслідником мав стати улюблений і талановитий син Тимофій (Тиміш), а коли він поляг — молодший син Юрій (Юрась).

10. Чому Великий Гетьман заключив союз з Москвою?

Великий Гетьман Богдан визвольні змагання України спер на союзі з Туреччиною. На цім союзі кінець-кінців завівся. Зложилися на те дві головні причини: 1. відвічний антагонізм двох світів: християнського і музудманського, і тому українське духовенство противилось цему союзові; 2. зрад-

ливість Татарів, котрі завжди в рішучій хвилі — як під Зборовом, під Берестечком, під Жванцем — зраджували. „Аж тоді ціла Європа скаже, що Ти „Богом даний“, коли увільниш кров християнську з неволі поганської“ — говорила тодішня українська інтелігенція. А плач, скарги і проклони народу, браного в ясир, мусіли привести до звороту в політиці Великого Гетьмана. Цей зворот dokonався в р. 1653. Становище Великого Гетьмана сталося тоді трагічним. Татари, перекуплені королем 100 тисячами дукатів, одержавши крім того від него дозвіл брати ясир коло Львова, зрадили Українську Армію в найбільше критичній хвилі, під Жванцем — хотіли навіть Великого Гетьмана видати королеві, а на початок 1654 р. готовила Польща величезний похід для остаточного приборкання „збунтованої“ України. Що найважливіше — великі монархічно-династичні замисли Великого Гетьмана, розраховані на турецьку поміч і протекторат султанський, захитались під впливом смерти сина Тимофія, вбитого під Сучавою 1653 р. Перед Великим Гетьманом були такі евентуальности: або розвал, погоня за ним по степах, зрада і видання його королеві, як це було з Підковою, Наливайком, або реалізація великого пляну — при допомогі Москви розвалити державу, до якої Україна дотепер належала, і під протекторатом „одновірного“ царя збудувати Українську Державу. І тому Великий Гетьман Переяславською умовою заключив союз з Московією.

11. *Які були постанови Переяславської Умови щодо державної незалежності України?*

Переяславська Умова з д. 17. січня 1654 р., по своїй юридичній натурі, була добровільним союзом двох незалежних держав, України і Росії. Отже Україна не об'єдналась з Московією в одну державу і не була підпорядкована ніяким спільним державним інституціям. Україна творила землі гетьманського „регіменту“ (власти), в протиставленню до території царського „регіменту“ і московський уряд комунікувався з українським урядом через „посольський приказ“, а пізніше через „закордонну колєгію“ — отже так само, як з чужою державою. Згідно з умовою — Україна зберігала власну адміністрацію, законодавство, скарб, військо і церкву. Україні було застережено навіть право дипломатичних взаємин з чужими державами: Гетьман міг приймати посольства від чужих держав, тільки сповіщати царський уряд про те, з чого тому-ж урядові може вийти шкода.

12. *Що це є Переяславська Легенда?*

Подібно як Легенда Люблинська про добровільну злуку Руси з Польщею відіграла велику роль в житті української провідної верстви в Річипосполитій — так само її рідна по духу сестра, Легенда Переяславська, відіграла таку саму роль в житті козацької провідної верстви в Росії.

Обі легенди, і тут і там, дали українській провідній верстві всі права і привілеї аристократії державної на тій підставі, що, мовляв, вона до тих держав сама, добровільно пристала. Але це є тільки для отсеї цілі видумані легенди. Великий Гетьман про ніяке „возсоєдененіє“ не думав, а заключив випадковий союз проти Польщі для визволення України. Цей союз, як і всі політичні союзи, міг бути хвиловим, не мусів бути вічним, як були всі попередні союзи з Кримом і Туреччиною. Практична його ціль була така сама, тільки що тут султана заступав цар. Ставши протектором України, цар мав дати їй військову поміч проти Польщі, а за цю поміч мав дістати грошову данину, таку саму, яку діставав за свій протекторат султан від Семигороду, Молдавії і Волощини. А був союз з Москвою для політики Великого Гетьмана остільки користнічим, що люди зпоза козацтва почували симпатії до „єдиновірної“ Москви. Отже мілітарний союз з Москвою в політиці зовнішній без московського вмішування у внутрішні справи України — ось формула політики України супроти Москви. Великий Гетьман був творцем Переяславської Умови, а не був творцем Переяславської Легенди. Що опісля союз України з Москвою перемінився в підданство України — це не є виною Великого Гетьмана, але його наслідників, котрі союз суверенної Української Держави перемінили на агентурну службу у союзників, яка проявлялась доносами на своїх українських людей. Тоді також зродилась Переяславська Легенда, яка опісля лягла в основу теорії про „возсоєдененіє Руси“.

13. *Як розвинулись взаємини між Україною і Москвою по Переяславській Умові?*

Переяславська Умова мала дві цілі: мілітарну і політичну. Перша була зовсім ясна: мілітарний союз, забезпечений формою протекторату. Але політичні цілі обох сторін були різні і тому Україна і Москва різно собі їх інтерпретували, що доводило до безнастанних конфліктів. Наприклад: Цар інтерпретував Переяславську Умову так, що він має право збирати данину на Україні безпосередно через свої органи і тому хотів мати своїх воєводів по всіх важніших містах. Великий Гетьман на це не хотів згодитися, уважаючи це вмішуванням у внутрішні справи України. Тому велів своїм органам збирати данину і раз в рік її до Москви висилати. І цих суверенних прав беріг так завзято, що за його життя цар не одержав і шага безпосередно від України. Так само за його життя не було на Україні ні одного воєводи, де б сам Гетьман того собі не бажав. Карав також без милосердя кожного Українця, як-що він без відома українського уряду мав які-небудь звязки з московським урядом. Але рівночасно переконувався Великий Гетьман, що союз з Москвою, при нахабности її уряду, не дасться довго удер-

жати. І то сталося скорше, як сподівався: Москва у вересні 1656 р. заключила у Вильні союз з Польщею і тим самим мілітарний союз України з Москвою, звернений проти Польщі, стратив всяку вартість, бо Україна мала стати жертвеним козлом московсько-польської згоди, а всі державні аспірації українські мали бути придавлені спільними силами,

14. *Яке значіння має Великий Сойм в Чигрині?*

Коли Москва зрадливо зломила Переяславську Умову. Українська Держава стояла перед грядущою катастрофою — зі всіх сторін грозила їй небезпека. В тій грізній хвилі скликав Великий Гетьман сойм до Чигрина. Цей вічно пам'ятний і тому „Великим“ названий сойм зібрався 12. н. ст. жовтня 1656 р. і на нім всі полковники, осавули й сотники складали собі взаємно присягу, що коли хто-небудь на Україну наступатиме, то вони проти такого ворога всі, як один муж, разом стояти будуть. Ідея державної незалежності України, народжена в 1648 р., в часі першого побідного тріумфального візду Великого Гетьмана до Київа, аж тепер, по восьми роках політичних вагань і тяжкої кривавої боротьби, могла бути вповні здійснена. Навчені кривавим досвідом — Гетьман, його полковники, осавули й сотники не зрадливим і на українську землю ласим „стороннім монархам“, але собі самі присягали, що своїми грудьми будуть Україну боронити. Із того часу все, що тій засаді незалежності, солідарності і вірності самим собі противилось, несло Україні занепад та руїну. З того часу всяка політика українська, що нехтувала присягу в Чигрині, зложену представниками одного з найкращих поколінь Української Нації, кінчилась політичною деморалізацією і національним розкладом. Тому незабутній Великий Сойм в історії української державності творить оден в найсвітліших моментів, коли то всі державно-творчі патріоти України зуміли викресати з себе стільки патріотичного вогню і посвяти, що нестрашні їм були ніякі небезпеки. Об'єднані одною патріотичною думкою, готові були на всі жертви, яких Українська Держава від них вимагала, вони перед цілим світом гордо сказали: „Більше воровів — більше честі!“.

15. *Як бажав Великий Гетьман унезалежнити Українську Державу від політики Москви?*

По банкрутстві Переяславської Умови, снував Великий Гетьман геніяльні політичні пляни, яких метою було: 1. унезалежнити Українську Державу від політики Москви; 2. Відобрати від Польщі всі північно-західні українські землі, що в склад Української Держави ще не увійшли; 3. Зробити нешкідливим для України татарський Крим; 4. Здобути міжнародне признание для своїх династичних замірів, які полягали в тому, щоб скріпити військовий титул гетьман-

ський суверенним титулом княжим і забезпечити наслідственність верховної влади в Українській Державі. Все те разом мало уґрунтувати державну незалежність України. А щоб це досягнути, Великий Гетьман повів закордонну політику так, що Українська Держава одержала місце в балтійсько-чорноморській коаліції держав, в яку увійшли: Швеція, Прусія, Україна, Семигород, Молдавія, Волощина й Литва. Звернена ця коаліція була проти Москви з одного боку, а проти Польщі і Криму з другого боку. Виступити оружно проти Польщі, а коли треба буде, то й проти Криму, відтягнути момент рішучої оружної розправи з Москвою можливо до закінчення боротьби з Польщею і добитись нейтральності Туреччини — таке було завдання української дипломатії в тій коаліції. Отсей плян політичний розвіявся по смерті Великого Гетьмана.

16. *Як зріс авторитет Української Держави на міжнародній арені політичній?*

Нова Українська Держава своїми економічними багатствами — великою, сильною і добре зорганізованою армією — геніяльністю свого могутнього Володаря — зайняла належне їй місце на міжнародній арені політичній. Воскресали під сильною рукою Великого Гетьмана повні слави часи княжої доби. Як колись Київ — так тепер Чигрин, столиця Української Держави і резиденція „Гетьмана Великого Військ Запорозьких“ (так зачав підписуватись Гетьман на державних актах) — став осередком, де вирішувалися політичні справи європейського Сходу, де стикалися дипломати всіх країв. Який політичний рух був при гетьманських дворах, свідчать про це чужинці. Посол австрійського цісаря, барон Парчевич, що 1. березня 1657 р. прибув до Чигрина, щоб в імені Австрії посередничити в справі миру між Україною і Польщею і щоб, відповідно до умови з венецьким послом Нані у Відні, склонити Великого Гетьмана до війни з Туреччиною — доносив своєму урядові, що на прийомі у нього в Чигрині було двох послів шведських, двох послів семигородських, посол турецький, посол татарський, трох послів з Молдавії, трох з Волощини, посол польського короля й посол польської королеви, що приїхав з дарунками для Пані Гетьманші Ганни. Крім тих послів був ще тоді при гетьманським дворі представник кн. Б. Радзівіла, а незабаром прибули московські послы, незгадуючи вже півофіціальних і дрібніших чужоземних дипломатичних агентів.

17. *Як відбулось офіційальне проголошення Наслідника Великого Гетьмана?*

Великий Гетьман зачав з весною 1657 р. занепадати на здоров'я. І збільшилась тоді його жура будучністю України. А непокоїла його думка, що на випадок його смерті, українська старшина кинеться до боротьби за владу — в тій

боротьбі знесилився, переріжеться і Українська Держава не вдержиться супроти сусідів. Тому Великий Гетьман постановив як найскорше іменувати свого Наслідника. В тій цілі в квітні 1657 р. скликав до Чигрина раду старшин, на котрій офіційно проголосив 16-літнього сина Юрія своїм Наслідником-Гетьманом. Був Юрій ще молоденький, ще й студій не покінчив в Київській Академії, але тут ходило не о вік, а о династичний принцип. І це розумів нарід. Народня дума на заміт старого Гетьмана, що Юрась „молодий розум має“ вкладає в уста Українського Народу таку відповідь:

„Будем ми старих людей біля його держати,
Будуть вони його научати,
Будем його добре поважати,
Тебе, батька нашого, Гетьмана, споминати.
Дай, Боже, за Гетьмана молодого жити, як за старого“.

Іменовання Наслідника-Гетьмана сталось великим, урочистим святом Української Держави, яке з бенкетами, музикою і гарматною стріляниною трівало три дні. Для старого Гетьмана були це мабуть одинокі щасливі дні за тих 10 літ страшної, надлюдської боротьби. Його старання зробити Українську Державу наслідственною монархією, дати їй славу, непорушну, дідичну верховну владу — зближались до кінця. Сподівався він ще прожити бодай так довго, щоб своїм авторитетом скріпити становище молодого Гетьмана. Тому хоть формально передав булаву Юрієві, але сам далі задержав владу. Висилає сина до армії Ждановича, яка тоді стояла на польськім фронті, щоб там добував воєнної слави, а рівночасно нотифікує акт наслідства іншим державам, і вкортці Москва, Польща, Швеція, Туреччина, Крим, Семигород, Молдавія і Волощина приймають до відома цей державний акт Української Держави.

18. Як прийняв Український Народ вістку про перехід булави до рук Богданового сина Юрія?

„Нехай тая слава буде, що Хмельницький Гетьман!“ — отсими словами прийняв цілий Український Народ радісну вістку про перехід булави по наслідству до молодого, недосвідного, але всеж-таки Богданового сина — Юрія! В тій славі, звязаній з дідичним іменем Великого Гетьмана, народ бачив свою власну славу. І поважаючи перзоніфіковану в особі гетьманської династії свою славу, він учився поважати сам себе. Ідейний Маєстат Нації, втілений в реальну пануючу гетьманську династію, був би став для народу зрозумілим, реальним і дійсним, всіми поважаним, сталим і незмінним Маєстатом Нації. На нещастя України, сталось інакше. Невмірущий український „дух степу“, що заховався перед могутістю Великого Гетьмана, тепер, коли недуга звалила його, розпочав свій діявольський танець.

19. *Що збільшило недугу Великого Гетьмана?*

Великий Гетьман став чимраз тяжче хоріти. І от тоді він довідується, що проти його династичних плянів ведеться скрита агітація, і то під його боком, а пружиною цієї агітації є його найблизчий помічник — канцлер Іван Виговський. Хорий Гетьман зразу просьбами хоче відвернути катастрофу. Покликавши до себе двох найвизначніших представників, старшинської опозиційної групи, ген. осавула Ковалевського і полк. Лесницького, він призначає їх опікунами свого Наслідника-сина, а самого Виговського, нагадуючи йому його заслуги, і називаючи його „опорою могутності козацької“, благає бути батьком, дорадником і поводителем молодого Гетьмана. Коли-ж це не помагає, коли старшина, чуючи, що ослабла рука Великого Гетьмана, далі проти діничного гетьманства агітує, а розклад кинувся між військом, обурений Гетьман велить увязнити Лесницького, а покликавши перед себе Виговського, гостро домагається від його, щоб спинив протидержавну агітацію. Але це все тільки збільшило недугу Великого Гетьмана, гризота будучності України добивала його. За цю гризоту від „свободолюбної“ старшини, що не могла забути вибору січових кошових отаманів і шляхотської елекції — спала на Великого Гетьмана ще страшніша від „черні“. Побачивши, що старшина свариться між собою, нечуючи над собою сильного проводу, а довідавшись, що старшина поступає не по волі Великого Гетьмана, козацька „чернь“ збунтувалась проти своїх полковників на польському фронті. Начальний вожд на цьому фронті Жданович, зайнятий більш тим, що діється в Чигрині, замість бунт згнобити, розпочав відворот.

20. *Що було причиною смерті Великого Гетьмана?*

До Великого Гетьмана звістка про бунт у війську і про злочинну непорадність Ждановича наспіла 31. н. ст. липня. „Зрада козацька — пише очевидець тих подій, шведський посол при дворі Гетьмана, Лілієнкрон — так сильно вразила Гетьмана, що наказавши покликати до себе полк. Ждановича, він так схвилювався, що був поражений параліжем, пролежав п'ять днів без мови і на шестий день в Бозі спочив“. Дня 6. н. ст. серпня 1657 р., у вівторок, о год. 3-тій зполудня, помер в Чигрині Великий Гетьман Богдан Хмельницький. Вічна трагедія українська: тупий егоїстичний анархізм старшини і зрадливість темної „черні“, та їх безглузда боротьба поміж собою — убили найбільшого державного мужа, якого коли-небудь мала Україна! Великий Гетьман впав від руки всесильного на нашій нещасній землі, деструктивного хама, так як подали досі, перед ним і по ній, всі ті, що метою свого життя організацію Української Нації і будову власної Української Держави поклали...

21. Як ховала Україна Великого Гетьмана?

То не чорні хмари ясне сонце заступали,
Не буйні вітри в темні лузі бушували,

Козаки Хмельницького ховали,
Батька свого оплакали. (Нар. дума).

Довго ховала Україна свого Великого Гетьмана і творця Української Держави. Похорон відтягали мало не цілий місяць так, неначе осиротіле тогочасне покоління боялось зі своїм Вождом навіки розстатись. Мощі зложили зразу в чигринській церкві, щоб їх перенести до рідного гнізда Хмельницьких — Суботова, бо така була остання воля Великого Гетьмана. Властивий похорон відбувся д. 2. н. ст. вересня 1657 р. З великою шаною, з супроводом війська і незчисленного натовпу народу, під проводом архієп. Лазаря Барановича (митроп. престол в Києві був опорожнений через смерть Митр. Косова) перенесли мощі Вождя Народу в Суботів і там поховали по козацькому звичаю, стріляючи з рушниць і гармат. Сумно гули дзвони по душі Великого Гетьмана, але ще сумніше розлягалось ридання осиротілого народу. За плачем тим — пише літописець — не чути було церковної відправи. Тіло поховали в церкві, яку він сам збудував. Там-же помістили під baldachimом портрет Великого Гетьмана з написом, який вичисляв заслуги того, що „непереможений в боях, щасливий знайшов кінець, бо зі Сина своєї Отчизни став її [найдостойнішим] Батьком“. — Даремно булоб тепер шукати в Суботіві тлінних останків Великого Гетьмана, хоч церква стоїть і досі. Ворог, занявши в 1664 р. Суботів, велів викинути домовину з мощами Великого Гетьмана, бо цю домовину уважав символом життя Української Держави.

22. Яку промову виголосив Самійло Зорка над домовиною Великого Гетьмана?

В переломовій, рішачій хвилі, коли важилась вся доля Української Держави, стратила Україна свого довголітнього провідника — вождя і політика. Те покоління, що ховало Великого Гетьмана, добре розуміло, кого воно втратило. Старий, особистий секретар гетьманський від самих початків повстання, Самійло Зорка, один з тих, що наміри і „шашлені думи“ Великого Гетьмана найблизче знали, виголосив на похороні промову, яка найкраще віддавала тодішні настрої українського громадянства. Ця промова, записана літописцем, звучала так: „Милостиві Панове Полковники і вся Старшина зі всім Військом Запорозьким, і вся Державо Українська! Прийшлося тепер нам по веселих минулих часах, сумних слухати тренів і рясними сльозами обливатись, коли Гетьмана нашого, Богдана Хмельницького, воїстину од Бога нам даного Вождя, через смерть невблагану скошеного, ось на катафалку смертнім оглядаємо і останні послуги йому віддаємо. Помер, нестерпну по собі оставивши славу, цей добрий Вождь наш, за котрого головою не тільки ми, підручні його, але і вся Українська Держава — при щасливих успіхах довгі літа жити безпечно — обіцувати собі могла. Помер той, котрому спільно з Вашмистями Милостивим Панством, при правді своїй за вольності і стародавні права свої стоячим, всемогуча рука Божя на братів, а zarazом на ворогів наших — Савроматів Польських, скрізь свою допомогу давала. Помер той, од котрого гармат і мушкетів нетільки пресвітла Вандалів Сарматія, але і бурхливого Евксинопонту замки і фортеці, а в 1621. і самі навіть Царгородські, порохом мушкетним окурени, дріжали і тряслися мури. Помер на кінець той, котрого ділом оживлені, могли вже ніколи не вмерти старинні права і вольності Українські і всього Війська Запорозького. Не стає мені часу на вичислення чеснот і діл Ваших лицарських, котрі Ви, при від Бога собі данім Вожді і Гетьмані Хмельницькім, за поведжені і потоптані Поляками, братами своїми, старинні права стоячи, в багатьох місцях з великою відвагою хвалебне доказали. Хай людською мовою про ці діла Ваші лицарські розкажуть поля і долини, вертепи і гори; розкажуть, яким Ви мужнім, героїською відвагою повним, за вольності свої стояли і воювали серцем. І що при всемогущій допомозі Божій, на Жовтих Водах, під Корсунем, під Пиля-

вою, під Збаражем, під Зборовом, під Берестечком, під Білою Церквою* під Львовом і Замостєм, під Нестерваром і Баром, під Камянцем Подільським і Жванцем, під Батогом і Охматовом і на інших багатьох місцях, яких не вичисляю, Ви доказували і доказали. — До Тебе зі скромною моєю мовою звертаюсь, милий наш Вождє! Древній Руський Одонацере, славний Скандербегу, Гетьмане Славного всього Війська Запорозького і всієї козацької України, Хмельницький Богдане! До Тебе говорю, тепер між чотирма дошками окутаного і мовчазного, а якого мови перед тим і ординансу сто тисяч нас слухало і на кожний знак Твій готовими ставало. Чому так скоро став Ти мовчазним Гарпократом? Беручи приклад з німого Аттиса, промов до нас, братів своїх, і на уч нас, як маємо ми без Тебе жити і поступати з сусідніми друзями і ворогами нашими. Бож тоїмий Аттис, короля, свого Батька, од смерти з рук його власного жовніра словом своїм перестеріг. А Ти, доброї бувши мови, скажи і дай нам пересторогу, аби ми не були звойовані і побиті ворогами нашими”.

23. Як ставилась українська історія в XIX ст. до Великого Гетьмана?

Великого Гетьмана Богдана розуміли на Україні доти, доки жива була державницька ідея і доки живі були ісповідники цієї ідеї. Розуміли його наші козацькі літописці, мемоаристи, історики, письменники. Вони возвеличали українського Великого, як найбільшого національного героя за його велику, чисту, безкорисну й ширю любов до України, за його геніяльний провід військовий і політичний. Сімдесят літ після смерті Великого Гетьмана повстає драма „Милость Божія Україні через Преславного Гетьмана Богдана Хмельницького освободившая“ (в р. 1728), яку в київських школах виставляли, щоб будити національно-державницьку гордість української молоді. (В IV. дії українська молодіж ви-тає його в часі тріумфального візду до Київ!). Ціла драма є патріотичним пеаном для Великого Гетьмана, а як приклад хай послужить отсей виїмок.

Вічної похвали от нас є достойн
Храбрый на землі і на морі войн,
Войск Запорозьких Хмельницький старійший
Вождь їзряднійший.

Отечество над вся паче возлюбивий
І єго ради нивчоту вминивий
Роскоши, покой, користи, інтрати
І всі привати...

Та в міру того, як темніла в українських очах державницька ідея, як не стало її двигарів, як в XIX ст. замість державницької ідеї, — драгоманівська „громада“ зі своєю автономією стала культом нових поколінь, то в очах тихже поколінь XIX ст. затерлась і велич генія Великого Гетьмана. Він став для них далеким і чужим, якимсь „батьком козацьким“, який від інших таких-же „батьків“ ріжнївся тільки тим, що ті воліли під султана турецького або короля польського — а він волів під московського царя православного. Отже одні історики зробили його русифікатором, що „возсоединив Русь“, другі за це його „зрадником“ назвали, а інші лаяли його, що він від панщини людей не звільнив. На сором Українцям, чужинці краще розуміють українського Великого.

24. Як чужинці оцінювали діла Великого Гетьмана?

Ціла сучасна Європа подивляла геніяльність Великого Гетьмана. Ось як характеризує польський історик Кубаля нашого Великого: „Чужинці порівнювали Богдана Хмельницького з Кромвелем. Порівнання само насувалося, а саме в роках, коли ці два мужі звертали на себе мало не виключну увагу Заходу і Сходу Європи. Оба сучасні, майже в однім часі заблисли і згасли. Оба в пізніших роках свого життя станули на чолі повстання і здобували успіхи, котрі на сміх підіймали науку та досвід найзнаменитіших войовників. Оба сотворили могутнє військо, при котрого помочі в однім часі здобули майже найвищу владу і передаючи її своїм дітям, померли як володарі... З обох мужів Хмельницький мав завдання під кожним оглядом тяжче. Область його влади мала з усіх сторін отворені границі. Не розпоряджав, як Кромвель вишколеною інтелігенцією, ні засобами старої і могутньої держави.

Військовість, фінанси, державне господарство і адміністрація, взаємини з сусідніми державами — все те треба було сотворити, все те було на його голові. Мусів добирати і вчити людей, зазірати до найменчих по-дробниць. Що його військо не мерло з голоду, що мав зброю, гармати, муніцію, добрих звідунів і зручних агентів, що йому ніколи не забрак-ло гроша... все те його особиста заслуга, котрої мож було завидувати йому і то не лиш у нас в Польщі. Був чоловіком під кожним оглядом надзвичайної міри — вибуявся понад людий високо спосібних до того ступня, що входив в області невлмовимі. Про него можнаби сказати, що родився володарем: умів притаїти свої наміри, в рішучих хвилях не хитався — у всім могутня воля і залізна рука. Ця його детермінація, злучена з вродженою бистрою, виправленою і випробованою в тяжких практиках і надзвичайних пригодах життя, дозволила йому в найскрутніших хвилях задержати супокій ума і сво-бідне володіння розумом. Не губив ціли між очима і не було так тяжкої скрути, з якої не здужавби видобутися з користю для себе... Непевність завтрішного дня і небезпеки, які його зі всіх боків окру-жали, були жерелом його енергії і проворности, які кожний подивляв. Звідси чуїність, добір людий, позір на кожну зміну відносин; звідси ті лискавичні відрухи, скоро тільки звітрив нещирість і зраду. В не-вгвагаючій боротьбі між життям а смертю, не знав відпочинку ні поло-вичности. Не хитавсь і не гаявся: під впливом самоспасаючого голосу внутрішнього ішов дорогою найслабшого опору, де найбільша користь і безпека. Загальна струя (народня) не підмивала його, не перевертала, не несла колодою, ані не лишала на міліні — ся струя сягала йому ледви по коліна... По перших побідах вродилася в його голові козаць-ка держава, котрої межі бажав поширити на всю область польської України... Скрізь мав зручних агентів і замовлених приятелів, знав куди звернутися і кому заплатити... Можна остовпіти, бачучи його рухли-вість на тім полі"... — Так пише історик того народу, що Великого Геть-мана уважає своїм найбільшим ворогом-бунтівником. О скільки вище-цей історик стоїть від деяких наших істориків!

25. Як у вартість має докір деяких істориків, що Вели-кий Гетьман не увільнив людий від панщини?

Великий Гетьман дійсно не звільнив від панщини тих людий, котрі не повнили військової служби ані иншим спо-собом державі не служили. Панщизняний устрій був тоді складовою частею суспільно-державної структури в цілій Європі. Великий Гетьман одно зробив, що тоді можливе бу-ло, а саме облекшив і унормував панщизняні обовязки. Знес-ти зовсім панщини не міг, бо не міг завести такого держав-ного ладу, якийби знесення панщини уможлилював, т. є. не міг поставити тисячі державних урядовців, постійної жан-дармерії і постійної армії з обовязком загальної, військової служби. Усе те мусілоб бути платне з державного скарбу, а скарбовість податкова не була тоді так зорганізована, як тепер. Отже замість панщини мусівби був Великий Гетьман завести теперішні податки: ґрунтовий, доходовий, оборото-вий, штемплевий, монополевий і т. д. До цього треба було новітньої адміністрації державної, новітньої комунікації. Годі нам вимагати від Великого Гетьмана того, що инші евро-пейські держави зробили 200 літ пізніше. Не можна мірою нових часів ХХ. віку мірити соціальний і державний лад ХVІІ: віку. Та чи инша юридична форма залежности елемен-

тів пасивних від елементів активних міняється з цивілізацією і розвитком матеріальної культури. Але залежність пасивної маси від активних і зорганізованих верств була, є і буде. Цю залежність треба оцінювати зі становища даної епохи. Часто у нас нарікають на „старі часи“, коли дивляться на них зі становища нових часів. От нпр. лихва за княжої доби, яка виносила 20% видавалась горендальною, а прецінь ми переживали часи лихви 100% а навіть і вищої. А й тепер платиться більшу лихву, і то офіціальну, від залеглих податків, як платилось за Володимира Мономаха. Подібно справа мається і з панщиною за часів Великого Гетьмана. Витягнені силоміць на війну пасивні, невойовничі люди опісля вертали самі в панщину, щоб у війську не служити. Так було всюди. В Росії за царя Олексія Михайловича (володів від 1645—1673, отже був сучасником Великого Гетьмана) видано закон, по якому бито кнутами і засилано на Сибір, над ріку Лену, кожного, хто себе добровільно запродував другому в рабство. Цей оригінальний закон для поширювання свободолюбства був викликаний тим, що люди свободні мусили тоді виконувати державні повинності і тільки запродання себе другому в холопство (рабство) від державних обов'язків звільняло. І яка масова була втеча від „свободи“, коли треба було аж суворий окремий закон видавати, щоб удержати їх у свободі. Так ставились пасивні люди до свободи і панщини. А їх і на Україні було багато. Та нащо шукати прикладів аж в історії, коли за нашої памяти, в часі війни, пасивні, невойовничі люди радше каліками тебе робили, або в інший спосіб своє здоров'я нищили, щоб тільки воєнної повинності не сповняти.

Розділ IV.

Так ось-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву
І нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу! (Т. Шевченко).

„Велика Руїна“.

1. Який був політичний заповіт Великого Гетьмана?

На горі України, життя Великого Гетьмана було коротке. Закон, по якому його наслідники повинні були володіти, він дав, але уґрунтувати і закріпити того закону не встиг. Умираючи, заповітом своїм радив Великий Гетьман Війську Запорозьському, щоби воно поступало так, як він хотів і поступав. А саме: 1. щоби зберігати сталий, непорушний, дідичний, монархічний принцип верховної влади; 2. щоби, замість поваленого Великим Гетьманом польського устрою шляхоцького, зберігати і розбудовувати започатковану ним провідну верству Війська Запорозьського, яка ма-

ла бути фундаментом Української Держави; 3. щоби берігти Українську Державу перед вмішуванням сусідів в її внутрішні справи. В тій цілі удержати так довго, як тільки це можливе, нейтральність Москви, щоб за той час розправитись з іншими сусідами.

2. *Чи наслідники виконали заповіт Великого Гетьмана?*

По смерті Великого Гетьмана доля України опинилась в руках української старшини, на якій чолі стояв канцлер Іван Виговський. Чад шляхотського республіканізму так задурманив старшину, що вона відняла булаву від законного Наслідника гетьманського Юрія і вибрала Гетьманом Івана Виговського. Тим повалила вона династичний принцип Великокого Гетьмана, а рівночасно кинула визов народнім масам і всім тим, що шанували пам'ять і останню волю Великого Гетьмана. Відживший шляхоцький демократизм, зі своєю фікцією про вибір гетьмана „вольними голосами“, дав почин пануванню старшинської олігархії, яка джерело влади в державі, а з ним і політичний та національний авторитет України, перенесла з верху в низ: від Гетьмана Юрія, що одержав владу по наслідству від свого „Богом даного“ Батька — до Гетьмана Виговського, що одержав владу з рук „народу“, а в дійсности з рук старшинської олігархії.

3. *Який був найбільший блуд Івана Виговського супроти української державности?*

Найбільшим блудом Івана Виговського було це, що він не покоровся волі Великого Гетьмана і зі старшиною не допустив до оновлення монархічно-династичної традиції княжих часів. Давши себе вибрати Гетьманом, тим самим спровадив на Україну нещасну „Велику Руїну“, сам-же ганебно згинув з рук тих, в яких шукав помочі для української державности. А треба було цьому найвизначнішому державному мужеві зрозуміти, що йому, Іванови Виговському, бути першим достойником гетьманським, канцлером Української Держави, дорадником і поводитором молодого Гетьмана — але не бути володарем-Гетьманом України. Бо він повинен був зрозуміти, як це розумів Великий Гетьман Богдан, що в поняттю українських мас народніх мусить бути якась вища влада над „панамі-дуками“, якій ці пани мають повинуватися, перед якою, як найменчий чура козацький, чолом до землі ударити повинні. А цею владою на Україні міг бути тільки Гетьман-Монарх з династії Хмельницьких.

4. *Які блуди поповнив Виговський в kwestії соціяльній?*

Внутрішня боротьба соціяльна була і за Великого Гетьмана. Але вона не була страшна для України, бо регулятор цієї боротьби, Гетьман-Монарх, найвища і остання інстанція в тій боротьбі, була на Україні, а не поза Україною — в Москві чи Варшаві. Влада Гетьмана-Монарха могутністю морального примусу держала всі верстви народу в карбах. І тому

саме Великий Гетьман хотів зробити сильну гетьманську владу дідичною; тому задержуючи владу у своїм роді (династії) бажав оточити її в тій найважливішій, переломовій хвилі німбом і повагою свого великого імені. Очевидно — Великий Гетьман знав дуже добре, що *iustitia fundamentum regnorum* (справедливість є основою влади) і тому скасував несправедливий польський устрій шляхоцький. Натомість впровадив нову суспільну організацію Війська Запорозького, в якому кожен був рівний, поза правами, які належали йому як достойникові (шаржі) Війська Запорозького. Гетьман Виговський це все злегковажив і побіч організації Війська Запорозького знову вводив несправедливий устрій шляхоцький, через що деякі полковники Війська Запорозького переминаються в давних магнатів. Тим то Гетьман Виговський кинув другий визов українським масам народнім.

5. Як протидіяла „чернь“ політиці Виговського?

Народні маси („чернь“) прийняли визови Гетьмана Виговського. На чолі „черні“ висунувся полтавський полковник, козак з боярів любецьких — Мартин Пушкар. Був це оден з найспосібніших вождів, але при тім політичний анальфабет і демагог. Тому Великий Гетьман цинив його високо як вояка, але не уживав його ніколи до ніяких політичних чи дипломатичних діл. Пушкар з кошовим січовим Барабашем об'єднали коло себе всіх, що хотіли мати гетьманом тільки Богданового сина. Коло Пушкара стали і покривджені соціально введенням шляхотського устрою. Так розпочалась на Україні внутрішня соціальна боротьба, тим страшніша, що Україна щойно формулувалась державно і була оточена напасниками-ворогами. І от „чернь“ зі своїми скаргами на „панів“ звернулася до московського царя Олексія. Отсе, були перші доноси Українців на Українців до московського царя. Виговський, замість словом і чином самому народові показати державницький шлях, сам пішов в сліди несвідомих відрухів і сліпих інстинктів Пушкаревої „черні“. Бажаючи ослабити доноси і скарги „черні“ — Виговський шле чолобитні до Москви. Він — наслідник Великого Гетьмана — оправдується зі своїх поступків перед царем... і своєю владою та повагою дає санкцію методам політичної боротьби, яких уживали демагоги, карієровичі або впрост продайні агенти московські!! А Москва руки затирала, бо знала, що внутрішня боротьба Українців повалить Україну і допоможе запанувати над нею. Тому Москва цю боротьбу через своїх агентів роздувала, давала народові фалшиві обіцянки і через те здобувала популярність.

6. Чи був ще тепер рятуюнок для України?

Ще можна було Україну врятувати, якби опам'яталась старшина, що в тих часах була найбільш освіченою верствою. Вона повинна була вернутися на Богдановий

шлях т. є добровільно зректися загарбаній владі, віддати гетьманські клейноди (інсигнії) законному Наслідникови Великого Гетьмана і ударити чолом перед Маєстатом Народу — Монархом. А одночасно, пригадавши Українському Народови пропам'ятну Чигринську Присягу, закликати його проти ворогів української державності і актом героїства та посвяти витяти внутрішнього рака, що точив українську державність т. є своєю власною силою згнобити так прихильників шляхоцького устрою, поваленого Великим Гетьманом, як і покорити демагогів — пушкарівців і барабашівців. А станувши тоді вірно при своїм Гетьмані-Монарху, розбудовувати далі Українську Державу. Але, нажаль, українську старшину не стати вже було на героїські чини. Перенявши від польської шляхти її найгірші прикмети, посліпла політично старшина українська не бачила і деяких добрих проявів польської шляхти і їх не наслідувала. Бо ось польська шляхта саме тоді, зв'язавшись в конфедерацію Тишовецьку, п'ястуком Степана Чарнецького згнобила внутрішні роздори і тим Польщу від розкладу вратувала.

7. Яка була дальша державницька політика Виговського?

Коли Виговський і його прихильники побачили, що Москва більше числиться з „чернею“, як з ними, постановили зірвати з московським царем, у якого ласки дотепер самі жебрали. Отже пішов Виговський дорогою найменшого опору — слідами своїх противників політичних. Ці — всякі Пушкарі і Барабаші, кликали проти своїх братів чужу поміч — Москву, а Виговський і його прихильники, щоб задержати владу, кликали проти них, своїх рідних братів, чужу поміч — Польщу. І на тлі внутрішньої різни, яка з хвилею вибору Виговського розпочалась, на тлі братовбійчої боротьби з прихильниками Пушкарів, зродився найсумніший політичний акт по смерті Великого Гетьмана, виросла нещасної пам'яті Гадяцька Умова. З української державності в Гадяцькій Умові лишилась тільки скаралуща, тільки назва „Велике Князівство Руське“. Порушився в гробі Великий Гетьман, коли Гадяцьку Умову підписували і заприсягали його колишні помічники. Замість незалежної Соборної Української Держави, Україна діставала Гадяцькою Умовою обітницю територіальної автономії воєводства Київського, Брацлавського і Чернігівського, а для решта українських земель була предзиджена автономія національно-віроїсповідна, замість династії — чотирох електів, вибраних „вольними голосами“, з котрих король одного затверджував доживотно гетьманом, що мав бути не володарем-сувереном України, а тільки першим сенатором трьох воєводств. Яке пониження Гетьманського Маєстату! Військо Запорозьке, zdeградоване до 30-тисячної міліції, вже не було цементом „Великого Князівства Руського“, тим цементом став тепер шляхоцький устрій по взорам польським. Гетьман не мав

права зноситися з чужими державами і т. д. Так абдикував Виговський з Богданових плянів, не забувши забезпечити своїм прихильникам маєтки, даровані королем. Одна хіба користь з нещасної Гадяцької Умови — а саме, що Польща теоретично визнала і проклямувала українську державницьку ідею, витворену революцією, а тим самим ця ідея одержала міжнародну санкцію і легалізацію.

8. *Які були наслідки Гадяцької Умови?*

На вістку про заключення ганебної Гадяцької Умови — її противники з Цицюрою і Сірком стали грабарами української державности взагалі. Вони підняли бунт проти Гетьмана Виговського, і то не в ім'я державної незалежності України, але в ім'я підданства цареві. І зачалась братовбійча боротьба. Мордовано без милосердя провідників народу, що гетьманувати не зуміли і смерти в обороні Богданових заповітів налякались. Доля української провідної верстви через блуди Виговського була припечатана. Проти неї стояла вся козащина і „чернь“, підперта цілою силою Москви. А за її плечима приготувалась до зрадливого удару „союзниця“ — польська шляхта. А всім їм і Москві, і українській „черні“ і Польщі залежало на тім, щоб як найскорше винищити провідну верству українську. Москва уважала її за свого найбільшого ворога, за найнебезпечнішого бунтівника — українська „чернь“ від хвилі гадяцької зради відчувала тільки її гніт соціальний і бачила в ній тільки Польщі запроданих панів, а не — як за Великого Гетьмана — „голову, що черні допомогти могла“. Врешті Польща добре пам'ятала, що це є ті люди, котрі під проводом Великого Гетьмана відірвали Україну від Польщі. Отже гарячим бажанням Польщі було, щоб як найскорше „вимерли“ ті, що Гадяцькою Умовою домагались „Великого Князівства Руського“. І Виговський по кількох місяцях складає гетьманську булаву і ледви з життям утікає з козацького табору той, що зломив Богданові заповіді. Втікає, щоб за пару літ мученичою смертю спокутувати свої гріхи супроти української державности.

9. *Як розвинулись події, коли Виговський зрікся булави?*

Коли Виговський зрікся булави, Військо Запорозьке вибрало Гетьманом Юрія Хмельницького. Старшина, яка стояла при новім Гетьмані, постановила обновити союз з Москвою. А в Москві не було місця для „царських зрадників“, що стреміли до створення „Великого Князівства Руського“. Їх чекали там Сибір, шибениці, палі. Тому Виговський, донедавна дорадник Великого Гетьмана, опинився зі своїми прихильниками в польському таборі. Але вже не в характері вождя, що в імені свого народу заключає політичні умови з Польщею і вимагає гарантій від неї для державних прав свого народу — але в характері прошака, що шукав опіки. Польща з ласки брала їх в опіку. І на Україні знову

розпочалась боротьба. Знову цілий Український Народ хопив за оружжя, але солідарності і такої, як за Великого Гетьмана, єдності вже не було між Українцями. Тепер проти себе стали сини одного народу, і посварені і поділені ворожими Україні державами. „Між козаками задніпрянськими а козаками з цього боку Дніпра велика ненависть і вражда, зовсім розєднані“ — з вдоволенням доносили до Варшави польські агенти. Щоби стати вільними — одні ішли з Москвою, другі з Польщею, а були й такі, що теж протекції хана шукали. Всі забули, що дорога до власної державности не веде через чужі держави. В р. 1660 вибухла польсько-московська війна. Під Чудновом стали три табори: польський з Виговським і його прихильниками, московський з Цицюрою і лівобережними козаками, недалеко обкопався Гетьман Юрій Хмельницький з ядром Війська Запорозжского, а південну Україну тимчасом грабили Татари. І розпочалися між наїздниками торги о тіло і душу Українського Народу, що сам себе зруйнував. Ті торги скінчились тим, що Гетьман Юрій Хмельницький заключив нову умову з Польщею, з якої викинено „Велике Князівство Руське“, а інші точки Гадяцької Умови обкросно. Московське військо зложило оружжя, а в заміну за це, що Поляки пустили його вільно, видало Полякам всіх козаків, з котрих одних постинано, а других продано Татарам в неволю. По випертю московського війська з Правобережжя, а польського з Лівобережжя, Україна поділилась на дві частини. На Лівобережжю Москва настановила гетьманом Івана Бруховецького, а на Правобережжю Польща настановила гетьманом Павла Тетерю.

10. *Подай характеристику Бруховецького і Тетері?*

Бруховецький і Тетеря — це гідкі креатури чужої державности на Україні. Бруховецький здобув гетьманство бунтованням темної черні проти державно-творчого городского козацтва і лизунством Москві. Коли темна і п'яна чернь вибрала його гетьманом — першим його каїновим ділом було вимордовання при московській допомозі нелюбої Москві старшини. Через три дні мордовавно і граблено їх. Тоді стято Сомка і Золотаренка. На місці помордованих настановив Бруховецький злочинні індивідуи, які страшно кривдили нарід. Щоб удержатись при владі, Бруховецький невілично плазує перед Москвою і поневіряє достоїнство гетьманське: Він перший з гетьманів їде з чолобитнею до царя, називає себе „царським холопом“, просить о прислання московських воєводів, щоби вони в імені царя правили Україною і побирали всі доходи. Осміляється навіть поневолити українську Церкву і просить царя, щоби іменував київським митрополитом московського духовника. За те одержав боярський титул і цілий Шептаківський повіт на власність. Цей найнікчемніший кар'єровиц грав на найнищих інстинктах черні, страхаючи її „панамі“ і „Ляхами“, як називав цей плазун державно-творчу старшину. Але і чернь пізналась на нім: коли мірка його зрадницьких злочинів переповнилась „зарубала його як скаженого пса“.

Правобережжю мало рівночасно свого „Бруховецького“. Був ним Павло Тетеря. Називав він себе „королівський підніжок“ а свою політичну програму висловив так: „Якби мала бути у Війську Запорозжськім яка відміна і неприхильність проги панові природженному, королеві польському, то я нетільки печати (т. є канцлерства) але і України знати не хочу“. (Пригадуємо, що в р. 1919 тодішний „соціалістичний під-

ніжок“ прем'єр У. Н. Республики заявив на ралі міністрів: „Коли Україна не буде в усім побудована по програмі соціал-демократичної партії, то я не хочу ніякої України“. Отже дух історичного Тетері живе далі!), Плазунства Бруховецького і Тетері перед чужими державністями демократизувало тут і там старшину і вона йшла в сліди кар'єровиців. Гетьмановання Бруховецького і Тетері підготувало ґрунт під Андрусівську угоду в р. 1667, якою поділено Україну: Правобережну Україну забрала Польща, а Лівобережну — Москва.

11. *Котрі гетьмани часів Великої Руїни є свідомими українськими державниками?*

З цілого ряду гетьманів „Великої Руїни“ (а було за 30 літ т. є до 1587 р. аж 10 гетьманів!) Іван Виговський, не вважаючи на всі його помилки по смерті Великого Гетьмана, і Петро Дорошенко були українськими державниками. Перший з них надіявся при допомозі Польщі — другий при допомозі Туреччини, обновити українську державність. Гетьман Іван Самойлович по всяких хитаннях, приниженнях, невдачах і помилках супроти української державности — врешті змінив свою владу і хотів зробити її дідичною. Але анархічна старшина скинула його за „самодержавство, противне звичаям Війська Запорозького“ і то в той спосіб, що подала на нього донос до московського уряду, який, боючись скріплення гетьманської влади, використав радо цей донос, щоб без суду заслати Самойловича з його старшим сином (майбутнім наслідником!) на Сибір, а молодшого сина стратив в Сівську. Опісля московський уряд дозволив втішеній старшині вибрати гетьмана „по давним статям“ — отже деспотичний московський уряд став оборонцем українського „демократичного республіканізму“, бо московський уряд знав, що цей „демократичний республіканізм“ є Ахилевою п'ятою української державности. (Так само в р. 1918 московські большевики виступили як оборонці українського „демократичного республіканізму“, і змовлялись з Винниченком проти Української Держави Гетьманської і йому помагали повалити її на те, щоб опісля над Україною запанувати). Поет цей анархічної старшини лишив нам поезію, в якій списав усі „провини“ Самойловича, а саме, що він не респектував „давной вольности і належитой годности“ старшинської олігархії, і „мислил аки би ізшел із неба“, забувши, що його „з любви избрано і старшим собі. Паном названо“. Яка то була демократична „вольность“ і „годность“ зрозуміємо тоді, коли пригадаємо собі історичний факт, що наслідник Самойловича — Іван Мазепа заплатив московському бояринові Голицину 10.000 рублів за свій вибір і як пише проф. Грушевський „Голицин „порадив“ старшині вибрати Мазепу і так старшина зрабила“. От яка „суверенність народу“!

12. *Як в практиці проявлялась суверенність народу в Українській Державі за часів „Великої Руїни“?*

В який спосіб виконував „вольний козацький народ“, свої суверенні права т. є кого і в який спосіб вибирав на своїх „чорних“ і нечорних радах і скільки ті вибори коштували царську (московську) і королівську (польську) казну — про це історія багато пише. (Як приклад хай послужить вибір „вольним козацьким народом“ Івана Бруховецького на Гетьмана, описаний в Кулішевій хроніці-повісти „Чорна Рада“). Головною ознакою отсега козацько-республіканського державного ладу було те, що теоретично джерелом державної влади і носієм національного авторитету був народ, а фактично залежала ця влада і фактичними авторитетами на Україні були: московський цар, польський король і татарський хан (ці два останні до часу, поки існували польська і татарська держава). Українські політично активні верхи поділились у своїй козацькій республіці на три орієнтації:

московську, польську і турецько-татарську. Ці орієнтації відповідали тром головним політичним течіям, роблений сусідами серед козацького „суверенного народу“. Такий робом ці державні верхи ослабили себе і знесилені до останку внутрішню політичною боротьбою, пішли по лінії найменшого опору — „за народом“. А український народ, як і кожний народ (народна маса) ішов, розуміється, за силою. Поки ще сяк-так сильні були польська й татарська держави, йшов він потрохи за Польщею, потрохи за Татарами, але в міру зросту сили московської, він почав усе більше хилитись „до востоку“ — до Москви. „За народом“ ішла туди і старшина. Так отже від смерти Великого Гетьмана Богдана Українці фактично не служили персоніфікованій реальній Україні, а тільки удавали, що служать Україні абстрактній.

13. *Поддай характеристичну уявку української державности, званого „Великою Руїною“!*

„Велика Руїна“ — це упадок української державности, спричинений внутрішню боротьбою на Україні наслідників Великого Гетьмана Богдана. Відкинувши принцип дідовичного монархізму, а тим самим: реальний і дійсний, всіми поважаний, сталий і незмінний Маєстат Нації — наслідники Великого Богдана зробили українську державність фікцією. Бо Маєстат Нації перенесений на саму народню масу мусів стати фікцією, якої кожному вільно було вживати до своїх цілей, тому власне, що це фікція. Тому, що державний лад, який на цій фікції, на „суверенности народа“ спирається, не в силі забезпечити од використовування для власного вжитку, од образи, од насмішки, од приниження Маєстату Нації, що в фіктивному „суверенному народі“ спочиває. Наслідники Великого Гетьмана видавали собі гетьманську булаву з рук, і кожний, покликуючись на „суверенний народ“, запевняв всіх і вся, що він це робить „во імя народа“. „Во імя народа“ вибраний народом „кращий“ Гетьман Виговський повалив законного дідовичного Гетьмана Юрія Хмельницького, заключив Гадяцьку Умову з Польщею і розпочав війну з Москвою. „Идучи з народом“ Мартин Пушкар підніс повстання проти Виговського „вибраного вольними голосами суверенного народу“. „Во імя народу“ Барабаш і Сірко виконують свої протидержавні герці. „Во імя народа“ Тетеря і Бруховецький рівночасно здобувають гетьманську булаву і Україна має двох гетьманів, правобічного і лівобічного. „Во імя народа“ гинуть безвинно під мечем ката нещасні контркандидати Бруховецького Сомко і Золотаренко. „Во імя народа“ Бруховецький гине „як скажений пес“. „Во імя народа“ Дорошенко став гетьманом і „во імя народа“ проти него вибрані гетьманами Многогрішний і Самойлович. „Во імя народа“ Запорожці висуюють своїх гетьманів Суховієнка і Ханенка, „во імя народа“ Многогрішний і Самойлович умирають на Сибірі і т. д. і т. д. — без кінця, до нині...

КОНЕЦЬ II. ЧАСТИ КАТЕХИЗМУ.